

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Факультет туризму

Кафедра туризмознавства і краєзнавства

Г.М.Гуменюк

ЕКСКУРСОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

до організації самостійної роботи
та практичних (семінарських) занять
з дидактичним забезпеченням дисципліни

для студентів спеціальності 242 «Туризм»
(освітня програма «Туризмознавство»)

Івано-Франківськ - 2018

УДК 338.48-32(072)
ББК 77р30-2
О-64

Рекомендовано до видання Вченою радою факультету туризму
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол №4 від 24.10.2018 р)

Автор: *Г.М.Гуменюк* кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства

Факультет туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рецензенти: *Калуцький І.Ф.* доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри туризмознавства і краєзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Маланюк Т.З. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризмознавства та управління соціокультурною діяльністю

Навчально-методичний посібник до організації самостійної роботи та практичних (семінарських) занять з дидактичним забезпеченням дисципліни «Екскурсологія» для студентів спеціальності 242 «Туризм» (освітня програма «Туризмознавство»)

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
[укладач: Гуменюк Г.М.] - Івано-Франківськ, 2018. 82. с.

© ПНУ імені Василя Стефаника
© Г.М.Гуменюк

ЗМІСТ

1.	Вступ	4
2.	Мета і завдання та результатививчення дисципліни, її місце в навчальному процесі.....	5
3.	Загальні методичні рекомендації	7
4.	Структура навчальної дисципліни	8
5.	Методичні рекомендації до опрацювання лекційного матеріалу	10
6.	Інформаційне наповнення лекційного курсу«Екскурсологія»	11
7.	Підготовка до практичних (семінарських) занять.....	50
8.	Самостійна робота студентів	54
9.	Запитання для самопідготовки	56
10.	Програмові вимоги до заліку	58
11.	Тести.....	61
12.	Індивідуальна робота.....	75
13.	Список рекомендованої літератури	79

ВСТУП

Дисципліна «Екскурсологія» викладається на факультеті туризму для студентів спеціальності 242 «Туризм» освітньої програми «Туризмознавство» та укладено з урахуванням сучасних вимог до навчально-методичних документів і професійних компетенцій освітньо-кваліфікаційної характеристики магістрів з туризму.

Виходячи з цього в навчально-методичному посібнику «Екскурсологія» розглядаються теоретико - методологічні та організаційно-правові засади екскурсійної діяльності, особливості підприємництва у галузі туризму. Висвітлені наукові підходи до визначення привабливості сфери екскурсійних послуг, методи оцінки територіально-рекреаційного потенціалу ринку та попиту на екскурсійні послуги в туристичних регіонах. Зокрема, екскурсологія як наука, екскурсійний метод пізнання, екскурсія як педагогічний процес, психологія екскурсійної діяльності, логіка в екскурсії, шляхи удосконалення екскурсійної методики, особистість та професійна майстерність екскурсовода.

В процесі підготовки навчально-методичного посібника автором було вивчено наукові і навчально- методичні праці, які відображають здобутки та доробки вітчизняних, іноземних науковців та фахівців в сфері екскурсознавства. В його основу покладено матеріали попередніх аналогічних видань з організації екскурсійних послуг, теорії та історії розвитку екскурсійної справи, авторами яких є українські фахівці Бабарицька В.К., Голубнича С.М., Грибакова С.В., Короткова А.Я., Малиновська О.Ю., Покоłodна М.М., Попович С.І., Федорченко В.К., Чагайда І.М. Посібник розрахований на студентів та викладачів вищої школи, слухачів курсів фахової підготовки екскурсоводів, менеджерів та підприємців екскурсійної справи.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ, ЇЇ МІСЦЕ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Навчальна дисципліна «Екскурсологія» є важливою складовою підготовки фахівців у галузі туризму. Науково-методична основа її змісту - освітньо-професійна програма підготовки та освітньо-кваліфікаційна характеристика фахівців рівня вищої освіти «магістр» згідно галузевої складової державного стандарту вищої освіти за спеціальністю «Туризм».

Навчальна дисципліна «Екскурсологія» є нормативною дисципліною циклу професійної підготовки фахівців рівня вищої освіти «магістр». Обсяг навчальної дисципліни - 3 кредити ЄКТС.

Метою навчальної дисципліни «Екскурсологія» є формування у студентів комплексу теоретичних знань, практичних вмінь і навичок, які дозволять їм самостійно організовувати й планувати екскурсійну діяльність, розробляти та проводити екскурсії, здійснювати екскурсійне обслуговування туристів на високому професійному рівні.

Предметом дисципліни є теоретико-методологічні засади екскурсійної справи, методичні, психологічні й педагогічні аспекти організації і здійснення екскурсійної роботи.

Основними **завданнями** вивчення навчальної дисципліни «Екскурсологія» є теоретична та практична підготовка студентів спеціальності «Туризм» з наступних питань:

- теорія, методологія та методика екскурсійної справи;
- психологія екскурсійної діяльності;
- педагогічна техніка екскурсійної роботи;
- професійна майстерність екскурсовода та шляхи її вдосконалення.

У результаті вивчення навчальної дисципліни **студенти повинні:**

знати:

- теоретико-методологічні засади організації екскурсійного процесу; - психологічні та педагогічні аспекти екскурсійної діяльності;
- основні вимоги до розробки та реалізації екскурсійного продукту;
- техніку підготовки і проведення різних видів екскурсій, їх методичне забезпечення;
- компоненти професійної майстерності екскурсовода.

вміти:

- організовувати екскурсійний процес;
- розробляти інноваційний екскурсійний продукт;
- реалізовувати на практиці різні форми та методи роботи з екскурсантами;
- удосконалювати екскурсійну майстерність.

У ході вивчення дисципліни студенти мають набути такі фахові компетентності:

- здатність аналізувати та застосовувати на практиці вітчизняний і закордонний досвід екскурсології;
- спроможність використовувати сучасні теоретичні підходи до організації екскурсійного процесу, розробки та впровадження інноваційного екскурсійного продукту;
- здатність до практичного застосування методики й техніки підготовки та проведення екскурсій для різних категорій туристів;
- спроможність забезпечувати й підвищувати свою професійну майстерність як екскурсовода.

Місце дисципліни у структурно-логічній схемі. Вивчення дисципліни «Екскурсологія» ґрунтується на раніше отриманих студентами знаннях, практичних вміннях та навичках з таких дисциплін як «Рекреаційна географія», «Туристичне краєзнавство», «Організація туристичних подорожей», «Організація екскурсійних послуг», «Маркетинг у туризмі», «Психологія» та ін., що викладаються студентам спеціальності «Туризм» рівня вищої освіти «бакалавр».

Форма підсумкового контролю - залік.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Навчально-методичний посібник для вивчення дисципліни «Екскурсологія» призначені для студентів денної та заочної форми навчання за спеціальністю 242 «Туризм» (освітня програма «Туризмознавство»).

Головною метою роботи студентів є систематизація теоретичних знань та опанування практичних навичок щодо технології та основних функціональних напрямків робіт з екскурсології.

Вивчення дисципліни «Екскурсологія» складається з підготовки до лекцій, семінарських(практичних) занять, опрацювання питань, що виносяться на самостійне опрацювання. Навчально-методичний посібник може бути використаний для самостійної підготовки до семестрового заліку, підготовки доповідей та рефератів з дисципліни.

Робота з вивчення дисципліни включає: слухання лекцій, на яких розглядаються базові та проблемні питання курсу, роботу на семінарських (практичних) заняттях і самостійної роботи студентів.

Аудиторна робота включає вивчення матеріалу під час лекцій, проведення семінарських (практичних) занять індивідуальних консультацій з викладачем, модульного контролю та підсумкового контролю з дисципліни.

Після прослуховування лекцій студенти повинні ознайомитися з основними розділами кожної теми відповідно до програми курсу за навчально-методичною літературою, науковими джерелами та електронними ресурсами, відповісти на запитання для самоконтролю та самоперевірки з кожної теми відповідно до програми курсу за літературними джерелами та науково-методичною літературою.

Підготовка до семінарських (практичних) занять передбачає самостійну роботу у вигляді доповідей, прийняття активної участі в обговоренні дискусійних питань.

Самостійна робота з дисципліни включає такі форми:

- підготовка до практичних та семінарських занять;
- підготовка до поточного контролю;
- підготовка до підсумкового контролю;
- опрацювання лекційного матеріалу.

Для раціональної організації самостійної роботи студент повинен вміло розподілити свій час між аудиторною і поза аудиторною роботою.

Важливою для навчання і роботи студентів є контроль їх знань, що проводиться викладачем. Для здійснення поточного контролю знань можуть бути використані такі види:

- фронтальне письмове опитування з ключових теоретичних питань;
- тестовий контроль.

Формою підсумкового контролю є залік.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма					Заочна форма						
	Усього	У тому числі					Усього	У тому числі				
		л.	п.	лаб	інд	с.р		л	п	лаб	інд	с.р
90	1 2	1 8				60	90	4 4	4 4			82
Модуль 1												
Змістовий модуль 1.												
Тема 1. Екскурсологія як наука		2	2									
Тема 2. Екскурсійний метод пізнання. Екскурсія як педагогічний процес.		2	4					2				
Разом за Модуль 1		4	6					2				
Змістовий модуль 2.												
Тема 4. Психологія екскурсійної діяльності		2	2						2			
Тема 5. Логіка в екскурсії		2	2									
Тема 6. Шляхи удосконалення екскурсійної методики		2	4						2			
Тема 7. Особистість та професійна майстерність екскурсовода		2	4					2				

Разом за 2 модуль		8	1 2					2	4			
Усього годин		1 2	1 8					4	4			

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОПРАЦЮВАННЯ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

У системі різних форм навчально-виховної роботи у вищих навчальних закладах особливе місце належить лекції, коли викладач подає студентові основну інформацію, навчає студента думати, аналізувати, допомагає опанувати ключові знання, спрямовує його самостійну роботу.

Робота студента по опануванню дисципліни починається зі слухання і записування лекції. Конспект лекції - це короткий тезисний запис головних положень матеріалу, що вивчається. Складання та вивчення конспекту - перший етап самостійної роботи студента над вивченням теми чи розділу. Конспект допомагає в раціональній підготовці до практичних та семінарських занять, у виконанні практичних завдань, складанні заліку, вказує напрямок і обсяг подальшої роботи з інформаційними джерелами.

Готуючись до лекції, студент повинен також опрацювати матеріал опорного конспекту лекцій з дисципліни, матеріал рекомендованих підручників та навчальних посібників, інших інформаційних джерел. На лекціях висвітлюються лише основні теоретичні положення та найбільш актуальні проблеми, тому більшість питань виноситься на самостійне опрацювання. Контроль за виконанням цієї підготовки здійснюється викладачем на кожному лекційному занятті шляхом індивідуального усного або загального письмового опитування студентів за питаннями наведеними наприкінці кожної теми.

Інформаційне наповнення лекційного курсу «Екскурсологія»

Тема 1. Екскурсологія як наука. Поняття про екскурсологію, її об'єкт і предмет дослідження, основні завдання. Взаємозв'язок екскурсології з іншими науками.

Історія розвитку екскурсології. Генеза екскурсологічних знань. Сучасні підходи в теорії екскурсології.

Значення екскурсії у туристично-рекреаційній діяльності. Місце та роль екскурсології в системі підготовки фахівців у сфері туризму. Структура навчальної дисципліни. Основна наукова та навчальна література з екскурсології.

Складовою частиною туризмології в умовах формування новітньої концепції туристичної науки виступає екскурсологія. Екскурсологія є науковим обґрунтуванням історії, теорії та практики екскурсійної справи, як вагомої - однієї з трьох основних складових туризму: проживання та харчування, транспортного забезпечення та безпосередньо екскурсійного обслуговування.

Екскурсологія як наука переживає стадію розробки основних її положень, з'ясування свого наукового змісту. Необхідність її наукового самовизначення незаперечна.

До числа першочергових екскурсологічних завдань відносяться:

- необхідність дослідження історичних етапів розвитку екскурсійної справи;
- потреба наукового осмислення екскурсології як феномена світоглядницької культури людини;
- забезпечення наукового підходу до практичних форм та методів впровадження екскурсійної діяльності суб'єктами туристичного обслуговування;
- потреба вивчення, узагальнення та впровадження досвіду екскурсійної справи зарубіжних країн;
- необхідність науково-практичного прогнозування шляхів розвитку екскурсійної справи, посилення її подальшої ролі в складовій туристичного продукту.

Екскурсологія розглядає історію становлення та розвитку екскурсійної справи, виділяє її окремі етапи, зародження та діяльність різних шкіл та напрямів, сутності екскурсії, опрацювання питань екскурсійної методики, розробки екскурсійної тематики та підготовки кадрів екскурсійної галузі.

Екскурсологія є комплексним поняттям, що інтегрує теорію, методологію і методику екскурсійної діяльності та історію екскурсійної справи.

Серед чисельних визначень започаткування екскурсології, як науки, одним з найбільш розповсюдженим є визначення його як галузі теоретичних знань, яка вивчає «проблеми моделювання ідеальної екскурсії і впливу екскурсії на свідомість людей».

Екскурсологія вивчає історичні процеси розвитку екскурсійної справи, і

«філософію» теорію і методику екскурсійної роботи, підготовку кваліфікованих фахівців екскурсійної сфери.

Абсолютно очевидним є необхідність дослідження соціально-філософського сенсу екскурсії, як соціокультурного явища, його місця у формуванні цінностей людського життя, розкриття глибинного значення екскурсії для процесу глобальної взаємодії культур.

Екскурсологія розглядає історію становлення та розвитку екскурсійної справи, виділяє її окремі етапи, зародження та діяльність різних шкіл та напрямів, сутності екскурсії, опрацювання питань екскурсійної методики, розробки екскурсійної тематики та підготовки кадрів екскурсійної галузі. Екскурсологія є комплексним поняттям, що інтегрує теорію, методологію і методику екскурсійної діяльності та історію екскурсійної справи.

Тема 2. Екскурсійний метод пізнання. У практиці використовується немало різних методів пізнання: індуктивний, дедуктивний, аналітичний, синтетичний, методи абстрагування, аналогії, моделювання, узагальнення, експерименту і ін. Всі ці методи в тій чи іншій мірі використовуються при проведенні екскурсії. Термін "метод" має декілька значень:

- 1) підхід до дійсності, явищ природи і суспільства;
- 2) система прийомів теоретичного дослідження, практичного досягнення поставленої мети, цілеспрямованого проведення певної роботи;
- 3) засіб пізнання, спосіб відтворення в мисленні предмету, що вивчається, побудови і обґрунтування системи знань;
- 4) спосіб, або образ практичних дій.

Метод в логіці визначається як сукупність зовнішніх, по відношенню до матеріалу, суб'єктивних правил і способів дослідження, вивчення конкретних об'єктів і впорядкування отриманого ряду думок.

Поняття "метод" ширше, ніж поняття "спосіб" і "прийом". У простому вигляді кожен прийом є як би частинкою методу. В процесі педагогічної і культурно-виховної діяльності метод є основою отримання нових знань і формування етичних якостей людини. Метод для діяльності не може бути вибраний довільно. Головна вимога до методу - він повинен забезпечити досягнення мети з найбільшою ефективністю і найменшими витратами ресурсів.

У екскурсіях до числа таких ресурсів входить словесний матеріал (розповідь), демонстровані об'єкти (показ), транспортні засоби, робочий час екскурсовода. По своєму значенню і сферам застосування всі методи, використовувані в діяльності людини, можуть бути розділені на чотири категорії:

А. Діалектико-матеріалістичний метод, який є основою будь-якого пізнавального процесу, незалежно від сфери, де відбувається дослідження. Діалектиком є метод пояснення процесів розвитку, що відбуваються в природі, загальних зв'язків природи, переходів від однієї області дослідження до іншої.

Б. Загальні, формально-логічні методи, які служать основою для багатьох наук, - аналіз і синтез, індукція і дедукція, узагальнення і абстрагування, аналогії і ін. Загальним методом є формальна логіка - метод, використовуваний для відшукування нових результатів, переходу від відомого до невідомого. Загальні методи, їх елементи використовуються при проведенні екскурсій.

В. Конкретно - історичний метод - сходження від абстрактного до конкретного. Даний метод припускає рух думки до повнішого, всестороннього і цілісного відтворення предмету в свідомості людини. Даний метод дозволяє утворити поняття, що відображають окремі сторони і властивості об'єкту.

Г. Частинні методи, які знаходять застосування в одній з наук або галузі знань, а також при використанні різних форм повідомлення знань. Саме до цієї категорії методів повинен бути віднесений екскурсійний метод.

У вузькому сенсі екскурсійним методом є сукупність методичних прийомів, які застосовують на екскурсіях. У широкому сенсі - це комплексний метод, він має ряд особливостей: вибір в спостережуваних об'єктах найважливішого і істотнішого; пов'язання матеріалу, що знову вивчається, з раніше отриманим екскурсантами досвідом і знаннями та ін.

На дії методів аналізу і синтезу побудований екскурсійний аналіз. Не менш активний в екскурсійній методиці використовується метод аналогії. Застосовуючи аналогію в показі і розповіді, екскурсовод звертає увагу групи на схожість і відмінність пам'ятників, на єдність часу різних дій і місця, де розташовані об'єкти.

Аналогія в екскурсіях не зводиться до демонстрацій зовні схожих об'єктів. Це можуть бути різні за формою і будови об'єкти, але аналогічні по виконуваних функціях.

Для екскурсійного методу характерний облік таких ознак екскурсії, як наочність, речова довідність. Екскурсійний метод побудований на приматі (переважанні, першочерговому значенні) показу. У більшості екскурсій (окрім літературних) висунуті в розповіді екскурсовода положення аргументуються за допомогою зорових доказів. Нерідко розповідь є лише коментарем до зорової характеристики екскурсійних об'єктів.

Екскурсійний метод направлений на вивчення головного в темі. Він допускає, щоб окремі сторони виділялися і вивчалися більш поглиблено, ціле розчленовувалося на окремі частини, але за умови збереження тісного зв'язку між ними. Підставою для того, щоб назвати екскурсійний метод комплексним, є те, що в нім органічно поєднуються методи навчання і методи виховання.

Слід зазначити, що учені екскурсіоністи бачили новизну і оригінальність цього методу не в сукупності методів, складових єдиного комплексного методу, а зовсім в іншому. Однією основною особливістю екскурсійного методу вважали моторність (тобто рух екскурсантів). Професор І. М. Греве бачив суть цього

методу у формулі: "путешественность - душа экскурсионное". На початку 20-х років великий фахівець екскурсійної справи Н. А. Гейнике відзначав, що серед методистів немає повної єдності у визначенні: що таке екскурсійний метод.

Тема 3. Екскурсія як педагогічний процес. Екскурсія як педагогічний процес, форма навчання та виховання особистості. Культурно-просвітницькі аспекти екскурсійної роботи. Особливості поєднання в екскурсії завдань навчання та виховання. Дидактичне та виховне завдання екскурсовода. Компоненти педагогічної діяльності екскурсовода. Конструктивний, організаторський, комунікативний і пізнавальний компоненти екскурсійної діяльності.

Дидактичні принципи екскурсії (системність, ідейність, наочність, зв'язок із життям, доступність, переконливість). Дидактичні цілі екскурсії - навчити бачити, озброїти навичками самостійного спостереження та отримання знань з екскурсійного середовища, виховати повагу до різних культур і народів, стимулювати розвиток особистості тощо. Використання екскурсоводом методів переконання, приучення, вимагання та заохочення. Осмислення екскурсійної інформації. Виховний вплив екскурсовода на екскурсантів. Виховне значення тематичних екскурсій. Виховання у екскурсантів навичок самостійного дослідження об'єктів. Післяекскурсійна робота екскурсовода. Педагогічна техніка екскурсовода та її елементи.

Важливе місце в діяльності екскурсовода займає педагогіка - наука про закономірності виховання, освіти і навчання підростаючого покоління і дорослих. Будь-яка екскурсія дає людині нові знання про природу, суспільство, історичні події, природні явища, тобто вона є частиною процесу освіти. Спілкування з екскурсоводом, його рекомендації, зауваження надають також виховну дію на екскурсантів. Виховує сам матеріал, що вивчається, етично і естетично впливаючи на їх свідомість. Таким чином, екскурсія стає частиною педагогічного процесу, приймаючи на себе функції освіти і виховання людини, формування його світогляду.

Педагогічний екскурсійний процес заснований на дидактичних принципах, які визначають зміст, організацію і методику навчання екскурсантів. До цих принципів відносять: науковість, ідейність, зв'язок з життям, доступність, системність, дохідливість і переконливість.

Екскурсія як форма культурно-освітньої роботи відіграє самостійну роль. Що ж до загальноосвітньої школи, тут вона підпорядкована іншим видам загальноосвітньої діяльності - уроку і лекції. У навчальному процесі екскурсія, будучи формою навчання, за своїм значенням не відрізняється від інших форм цього процесу.

Проте не тільки навчальні, але і інші екскурсії по своїх завданнях і дії на учасників є педагогічним процесом. Як і у всякому педагогічному процесі, в

екскурсії беруть участь дві сторони: повчальний екскурсовод і навчання екскурсанти.

Екскурсовод повідомляє знання по певній темі, екскурсанти ці знання сприймають. Взаємодія цих двох сторін є основою педагогічного процесу.

Екскурсовод у взаєминах з аудиторією використовує методику педагогічної дії.

Складовою частиною професійної майстерності екскурсовода є педагогічна майстерність, мистецтво педагога. Поняття "Педагогічна майстерність екскурсовода" включає: знання за фахом; здібності до аналізу, образного мислення; розуміння психології екскурсанта; вміння управляти групою; знання і вміння в області педагогічної техніки; інтуїцію; пошана особи екскурсанта, а також майстерне використання педагогічних засобів в цілях виховання. Педагогіка відводить важливе місце вимогливості вихователя, яка стимулює, а в потрібних випадках загальмовує діяльність екскурсантів, забезпечує необхідну активність в прояві їх ділових і етичних якостей.

До екскурсовода повною мірою може бути віднесена завдання створити атмосферу загального переживання, єдності (у екскурсійній групі), а це означає створити з групи людей, об'єднаних загальним інтересом і спілкуванням, колектив

Екскурсовод слідує більше уваги приділяти виховному аспекту екскурсії, поєднуючи його з освітнім аспектом. Екскурсійний матеріал повинен бути підібраний і використаний так, щоб він розвивав пізнавальні здібності учасників екскурсії, виховував у них високі моральні якості - любов до своєї Батьківщини, пошана до інших народів, колективізм і так далі

Кожна з груп тематичних екскурсій має свої завдання. Природознавчі екскурсії виховують дбайливе відношення до природи, тваринного і рослинного світу. Мистецтвознавчі екскурсії направлені на естетичне виховання екскурсантів. Виробничі екскурсії формують любов і пошана до праці. Багато екскурсій виховують пошану до звичаїв і традицій інших народів, що населяють Росію.

Будуючи педагогічний процес, екскурсовод в своїй розповіді використовує педагогічні методи повідомлення знань. Вони підрозділяються на індуктивних і дедуктивних. Застосовуючи індуктивний метод повідомлення знань, екскурсовод узагальнює факти і робить висновки на основі викладеного матеріалу, просуваючись від приватного до загального, від одиничних фактів до загального положення.

Використовуючи дедуктивний метод, він йде від загального до приватного і лише після цього за допомогою аргументів доводить тезу, висунуту спочатку. Зазвичай як така теза виступає формулювання підтеми або одного з основних питань.

Базуючись на вимогах педагогіки, екскурсовод використовує п'ять рівнів переходу від прямого дедуктивного пояснення, можливого за наявності достатніх знань, до вірогідного пояснення за відсутності достатніх знань:

- перший - пояснення фактів з відомих теоретичних знань;
- другий - пояснення фактів на основі перебудови раніше засвоєних знань і їх комбінування;
- третій - вислів способу пояснення у формі дедуктивної здогадки в тих випадках, коли пояснення неможливе першими двома шляхами;
- четвертий - пояснення за допомогою моделювання (індуктивно-дедуктивним шляхом) або аналогії;
- п'ятий - пояснення індуктивне. Застосовується за відсутності можливості використовувати моделювання або аналогію.

Логічна схема при п'ятому рівні пояснення є наступною: спочатку формулюється гіпотеза, потім вона в процесі додатку до нових фактів, їх пояснюючи, перетворюється на доказове поняття, висновок.

Як і на першому рівні, в світлі загального положення розглядаються приватні, окремі факти і явища. В кінці пояснення екскурсовод, повертаючись до початкової точки, робить вивод¹.

Ефективність екскурсії як педагогічного процесу залежить від рівня активності обох сторін - екскурсовода і екскурсантів. Творці екскурсій для молоді, що вчиться, в 20-і роки ставили завдання - добитися максимальної активності і самодіяльності екскурсантів, спонукати їх самостійно "працювати" на екскурсіях. Від екскурсовода вимагали так вести показ об'єктів, щоб підводити екскурсантів до аналізу зорових вражень, накопичених в ході спостереження об'єктів.

Важливою частиною педагогічного процесу, який протікає в ході екскурсії, є осмислення екскурсійної інформації. В ході такого осмислення в свідомості екскурсантів відбуваються різні розумові операції - порівняння з раніше побаченим і почутим, зіставлення даного об'єкту з іншим, виділення головного і другорядного, узагальнення, виводи.

Друге завдання екскурсії як педагогічного процесу - озброїти екскурсантів практичними навиками для самостійного спостереження об'єктів. Екскурсія своєю наочністю, методичними прийомами показу, формами розповіді сприяє активізації екскурсантів. Для вирішення цього завдання екскурсовод прагне прищепити групі певну "екскурсійну письменність", перш за все уміння бачити об'єкт.

Важливе місце в екскурсійному процесі займає організаторська робота екскурсовода, що проводиться впродовж всього маршруту з моменту посадки групи в екскурсійний автобус, з перших кроків в пішохідній екскурсії.

Організуюючи екскурсантів, екскурсовод виконує обов'язки педагога.

Важливою частиною екскурсії як педагогічного процесу є після екскурсійна робота екскурсовода. Перед екскурсоводом ставиться завдання - перетворити закінчення екскурсії на початок самостійної домашньої роботи її учасників по закріпленню і поглибленню отриманих знань. Екскурсанти отримують рекомендації, як продовжити самоосвіту; їм повідомляються список літератури для читання, перелік кінофільмів для перегляду, назви екскурсій, які необхідно відвідати.

У педагогічній діяльності екскурсовода розрізняють етапи:

- 1) підготовку екскурсовода і групи до екскурсії;
- 2) проведення самої екскурсії;
- 3) після екскурсійну роботу, що закріплює екскурсійний матеріал.

Екскурсовод здійснює два педагогічні завдання: дидактичну - озброєння екскурсантів знаннями і виховну - формування світогляду, норм поведінки і мовного етикету.

Для екскурсовода, як і для педагога, характерні чотири компоненти діяльності: конструктивний, організаторський, комунікативний і пізнавальний.

Конструктивний компонент - уміння відібрати і правильно оформити екскурсійний матеріал, перебудувати план проведення екскурсії, схему використання методичного прийому, зміст своєї інформації.

Організаторський компонент - уміння здійснити керівництво групою, організувати повідомлення інформації, направити увагу екскурсантів на необхідні об'єкти, забезпечити виконання програми обслуговування.

Комунікативний компонент - уміння встановити ділові відносини з групою, водієм автобуса, працівниками музею, методистами бюро, керівником методичної секції і з іншими екскурсоводами.

Встановлення контактів з аудиторією сприяють такі якості екскурсовода, як привітність, доброзичливість, манера поведінки і невимушеність у взаємовідносини з аудиторією. Для кожного екскурсовода природним є хвилювання при зустрічі з групою. В той же час екскурсовод не повинен проявляти невпевненість, метушитися, надмірно жестикулювати, квапливо вести свою розповідь.

Пізнавальний компонент - це уміння: удосконалювати зміст екскурсій, методику і техніку їх проведення; аналізувати особливості екскурсійного процесу, результати своєї діяльності і на цій основі удосконалювати педагогічну майстерність; диференційовано підходити до різних груп екскурсантів. Головне для екскурсовода як педагога - уміння передати свої знання екскурсантам. Особливості педагогічного процесу: високий ступінь наочності, чіткий тематичність матеріалу, розвинена методика повідомлення знань екскурсантам.

Діяльність екскурсовода відрізняється від інших видів діяльності по рівню психологічної напруги. Вона споріднена діяльності педагога, письменника,

артиста. Результатом цієї діяльності є конкретний "психологічний продукт" - те, до чого прагне кожен педагог: вплив на психіку іншої людини в потрібному напрямі. Результат цей неоднозначний. Він залежить від знань і професійної майстерності педагога. Отриманий "продукт" може бути позитивним, негативним або нейтральним..

Важливо, щоб екскурсовод володів основами педагогічної психології, яка є частиною психології як науки. Педагогічна психологія вивчає психологічні проблеми виховання і навчання. Засвоївши основні вимоги педагогіки, екскурсовод активно використовує найбільш ефективні форми передачі знань аудиторії, засоби навчання і виховання.

Важливо, щоб екскурсовод добре володів педагогічною майстерністю, яка, як відзначав А. С. Макаренко, "може бути доведено до великого ступеня досконалості, майже до ступеня техніки».

Складовою частиною майстерності екскурсовода є володіння педагогічною технікою. Її складовими елементами є:

- мовні уміння (вміння говорити грамотно, зрозуміло, красиво). Виразно інтонувати свою мову, виражати в мові певні думки і відчуття.

- мімічна і пантомімна виразність, точні жести, виразні погляди, усмішка.

Уміння управляти своїм емоційним станом, бути привітним, доброзичливим.

Володіння елементами режисерських і акторських умінь. Все це дозволяє екскурсоводові надавати активну мовну і немовну дію на аудиторію.

Важливою частиною педагогічної майстерності екскурсовода є педагогічна техніка.

Техніка педагогічна - комплекс знань, умінь і навиків, необхідних педагогові для того, щоб ефективно застосовувати на практиці (інструментувати) обрані ним методи педагогічної дії.

При цьому маються на увазі як окремі особи (екскурсанти), так і колектив (екскурсійна група).

Педагогічна техніка - це: мистецтво спілкування з людьми; уміння вибрати потрібний тон і стиль спілкування з ними, управляти їх увагою; уміння по зовнішніх ознаках визначати душевний стан людини, визначати темп в педагогічних діях; володіння прийомами демонстрації своїх відчуттів, свого суб'єктивного відношення до дій людей - учасників педагогічного процесу; володіння культурою мови, технікою міміки і жести.

Педагогічні принципи навчання і виховання є фундаментом екскурсій. Наявність основних елементів педагогіки в ході проведення екскурсій дозволяє визначити її як педагогічний процес. Професійна майстерність екскурсовода може бути визнане одним з видів педагогічної майстерності, а сам екскурсовод визначений як педагог, діяльність якого ставить своїм головним завданням

навчання і виховання людей, формування особи, її знань і переконань.

Успіх екскурсії залежить від її організації, яка покладається на екскурсовода, і повинна відповідати вимогам техніки проведення екскурсії. Такі вимоги стосуються:

- знайомства екскурсовода з групою;
- виходу і повернення екскурсантів у транспортний засіб під час екскурсії;
- організації руху екскурсантів;
- розташування групи біля об'єкта;
- розташування екскурсовода під час показу об'єкта;
- техніки роботи екскурсовода в транспортному засобі під час проведення екскурсії: місце розташування у транспортному засобі, техніка розповіді, використання мікрофона;
- техніки використання «портфеля екскурсовода» і особливих методичних прийомів;
- використання пауз в екскурсії;
- дотримання часу, відведеного на розкриття окремих підтем і на екскурсію в цілому;
- роботи з питаннями.

Тема 4. Психологія екскурсійної діяльності. Екскурсія як психологічний процес. Особливості розумової діяльності та їх застосування в екскурсії (сприйняття, відчуття, увага, пам'ять, уява, пізнання, емоції).

Пізнавальна активність під час екскурсії. Дедуктивний та індуктивний методи пізнання в екскурсіях. Механізми сприйняття інформації. Пізнавальні, емоційні та вольові процеси сприйняття екскурсійного матеріалу. Поєднання чуттєвого та логічного методів пізнання в процесі екскурсії. Уявлення, судження та умовиводи як складові процесу мислення екскурсантів. Асоціації в екскурсіях. Словесні, наочні та практичні методи роботи екскурсовода з екскурсантами. Правила екскурсійного спілкування. Психоемоційний контакт між екскурсоводом і групою, методи його встановлення та підтримки. Активність екскурсантів як показник ефективності екскурсії. Зацікавленість та її прояви.

Робота з пам'яттю екскурсантів. Види пам'яті. Використання основних процесів пам'яті в екскурсійній діяльності. Привертання, концентрація та переведення уваги. Втрата і деконцентрація уваги та способи їх подолання. Методи керування увагою, стимулювання емоцій. Уява екскурсантів, її роль у реалізації завдань екскурсії. Образ території (теми) як головний результат екскурсії.

Екскурсія як процес пізнання. Сенс пізнання полягає в тому, що в його процесі засвоюється певна істина. Пізнання - процес віддзеркалення і відтворення

дійсності в мисленні. В той же час це взаємодія суб'єкта (екскурсанта) і об'єкту (пам'ятника), в ході якого суб'єкт отримує знання. Процес пізнання на екскурсії відбувається по схемі: наочність - сприйняття (відчуття, уявлення) - формування понять на основі отримання екскурсантами уявлень.

Екскурсія як процес пізнання є наочно-плотською, практичною діяльністю людей. Об'єкти пізнання - предмети зовнішнього світу - пам'ятники історії і культури, природи, історичні місця і ін.

Процес пізнання починається з виникнення контакту органів чуття людини з об'єктом. Сприйняття спостережуваних об'єктів відбувається на основі зорових і слухових відчуттів. З їх допомогою формуються уявлення. Процес пізнання продовжується в абстрактному мисленні екскурсантів. На цій основі вони приходять до виводів. Екскурсія як процес пізнання складається з двох частин: плотського пізнання (відчуття, сприйняття, уявлення) і логічного пізнання (мислення). Названі частини є основою екскурсії.

Відчуття - є плотський образ, психічний процес віддзеркалення людським мозком окремих властивостей предметів і явищ. Відчуття дозволяють людині відображати в своїй свідомості такі властивості і якості предметів і явищ, як їх розміри, форму, звук, температуру, запах, швидкість, твердість, тяжкість і ін. Відчуття служать джерелом для таких плотських образів, як сприйняття і уявлення.

Сприйняттям є результат дії на органи відчуттів об'єкту. Воно складніше, ніж відчуття, і побудовано на декількох відчуттях. Кожне з них відображає окрему властивість предмету, явища, події. Сукупність відчуттів є тим, що називається сприйняттям.

Сприйняття в екскурсії - результат дії об'єкту і усної інформації на органи чуття екскурсанта. Сприйняття підрозділяються на зорові, слухові, дотикові, смакові і нюхові. Основи сприйняття кожного виду - відповідний вид відчуттів (зоровий, слуховий, дотиковий). Найбільш розвиненими в пізнанні людини навколишньої дійсності є зорові сприйняття.

Для екскурсій є обов'язковими зосередженість уваги і єдність переживання, сприяючі поглибленому сприйняттю викладеного матеріалу. Одним із завдань екскурсовода є дати екскурсантам установку на сприйняття об'єктів, спостереження певних деталей і особливостей пам'ятників. Установки можуть бути направлені на запам'ятовування подій, фактів, що приводяться в розповіді екскурсовода. Не менш важливі установки, стимулюючі мислення екскурсантів.

Роль установок в процесі підвищення ефективності важко переоцінити. Установки є психологічним фундаментом активності особи. Саме вони, влітаючи в зміст розповіді або його організаційні вказівки, забезпечують стійкий цілеспрямований характер діяльності екскурсанта (спостереження, вивчення, дослідження) по відношенню до екскурсійного об'єкту.

Розгляд поняття "установка" у зв'язку з екскурсійним процесом, ми маємо на увазі короткочасність дії кожній з установок, як правило, у межах однієї конкретної екскурсії. В окремих випадках установки екскурсовода знаходять вираз в поведінці екскурсантів (у їх відношенні до природи, до пам'ятників культури і ін.).

Спостерігаючи екскурсійні об'єкти, екскурсанти розрізняють не тільки окремі зовнішні сторони, але і такі його властивості, як розмір, колір, форму, місце розташування, поєднання з іншими об'єктами, схожість з ними, відмінність від них і тому подібне. Спираючись на пояснення екскурсовода, на основі методики показу вони сприймають суму цих сторін і властивостей, - відбитих в їх свідомості. Це дозволяє правильно сприйняти об'єкт в цілому.

При проведенні екскурсії необхідно мати на увазі: про минулий досвід людини; активний характер сприйняття, залежний від психічних особливостей екскурсанта, його настроїв; вибірковість сприйняття (виділення об'єкту з числа інших, а також виділення в об'єкті потрібних деталей); свідомість сприйняття; залежність сприйняття від життєвого досвіду екскурсанта, його знань практичних навиків; наочність і цілісність сприйняття; структурна (віддзеркалення в сприйнятті різних деталей і властивостей об'єкту).

Сприйняття екскурсійного матеріалу засноване на поєднанні трьох видів психічних процесів: пізнавальних (відчуття, уявлення, мислення, уява); емоційних (переживання); вольових (зусилля для збереження уваги, активізація роботи пам'яті). Ці процеси зв'язані між собою. Їх ефективність визначається зовнішніми діями, яким піддається особа, її психічним станом.

Велику увагу учені екскурсіоністи приділяли такому чиннику інтенсифікації сприйняття, як інтерес до спостережуваних об'єктів. "Інтенсивність сприйняття визначається ступенем інтересу до об'єкту сприйняття. Загальновідомий всякому психологові факт відсутності інтересу, а отже і активності, у людини до явищ для нього абсолютно новим, невідомим. Інтерес порушує до себе те, що вже частково знайома. Таким шляхом створюється психічний міст, схоплюється нитка клубка сприйняття". У зв'язку з цим необхідно вибирати для екскурсії "матеріал, близький до душевному складу, навіть до естетичного смаку керованої групи».

Екскурсійна методика використовує різні способи активізації сприйняття матеріалу. Початком сприйняття може служити процес пізнання об'єкту (пам'ятника на міській площі, картини в музеї і ін.), спостережуваного учасниками екскурсії. Відбувається пізнання об'єкту, відомого екскурсантам по фотографіях, репродукціях, описах (Цар-гармата, Мідний вершник, "Тачанка", "Орля"). Дізнаючись об'єкт, екскурсант закликає собі на допомогу пам'ять. Він прагне пригадати, де він бачив цей пам'ятник. У його свідомості відбувається заміна зовнішності об'єкту, відображеного в пам'яті по зображенню на

репродукції, фотографії, малюнку (образотворча наочність) об'єктивним віддзеркаленням оригіналу (натуральна наочність). Основою його пізнання є звірення, уявне порівняння наявного сприйняття із слідами, що збереглися в пам'яті.

Важливу роль в активізації сприйняття відіграють різні форми розповіді. Одна з них - проблемний виклад матеріалу: екскурсовод ставить питання, що вимагає дозволу, і залучає екскурсантів до пошуків необхідної відповіді. Інший спосіб активізації сприйняття - перехід в розповіді від монологу до діалогу. Перед екскурсантами ставляться питання. Екскурсанти, використовуючи свої знання, підшуковують відповіді на ці питання, звіряючи їх з повідомленнями екскурсовода. Важливе місце в сприйнятті матеріалу займає психологічний клімат в екскурсійній групі. Під психологічним кліматом розуміють переважаюче і відносно стійкий настрій колективу. Ознаками такого клімату є оптимізм, життєрадісність, захопленість екскурсантів.

Уявлення, в порівнянні з відчуттями і сприйняттями, містить більше узагальнень. Уявлення не визначається тільки тим, що екскурсанти спостерігають перед собою в даний момент. Уявлення дають можливість екскурсантам порівняти, поєднуючи раніше відображені в їх свідомості образи, з тим, що вони спостерігають зараз, отримати достовірну інформацію про предмет. Проте і уявлення не розкриває внутрішніх зв'язків об'єкту. Уявлення це "...образ предметів, що впливали на органи чуття людини, відновлюваний по тих, що збереглися в мозку слідам за відсутності цих предметів і явищ, а також образ, створений зусиллями продуктивної уяви... Уявлення здійснюється в двох формах - у вигляді спогаду і уяви. Якщо сприйняття відноситься тільки до сьогоденню, то уявлення одночасно відноситься і до сьогоденню, і до минулого"

Уявлення пов'язані з мисленням, вони є проміжною, пов'язуючою ланкою між плотським і логічним пізнанням. Роль уявлень важлива тому, що основою екскурсії є процес, в ході якого екскурсанти міркують, роблять висновок, абстрагують, з одних думок виводять інші, де міститься щось нове.

В процесі мислення екскурсант порівнює і зіставляє, аналізує і синтезує. Мислення не є безпосереднім віддзеркаленням екскурсійних об'єктів і життєвих явищ в свідомості людей. Мислення - складніший процес, "це розумові дії, направлені на з'ясування відносин між об'єктами". Це вищий ступінь людського пізнання. Мислення дозволяє людині отримати знання про об'єкти, їх властивості і відносини, які не можуть бути прийнятими на плотському ступені пізнання. Плотське пізнання дає людині зовнішню картину навколишньої дійсності. Мислення дає пізнання законів як природи, так і суспільного життя. Мислення - процес узагальненого віддзеркалення, встановлення істотних зв'язків і відносин між предметами і явищами дійсності.

Результатом мислення є утворення понять. Поняттям є сукупність думок

про найбільш загальні істотні ознаки, що відрізняють спостережуваний об'єкт від інших об'єктів, які входять в маршрут екскурсії або спостерігалися екскурсантами раніше. У екскурсії поняття - це підсумок пізнання об'єкту або явища, це форма віддзеркалення в мисленні навколишнього світу.

Поняття в розповіді екскурсовода знаходить форму думки, яка що-небудь затверджує відносно конкретного предмету або явища, його зв'язків з іншими предметами або явищами.

Надалі отримані поняття розвиваються в такі форми мислення, як думки і висновки.

У екскурсійній практиці широко використовують аналогію, яка є методом наукового пізнання. Застосовуючи аналогії, екскурсовод порівнює схожі ознаки, сторони два або декількох об'єктів і на основі цього робить виводи про схожість інших об'єктів між собою. Аналогія дозволяє краще зрозуміти явища природи в природничо-наукових екскурсіях.

Перш ніж використовувати метод аналогії при показі об'єктів, потрібно заздалегідь виявити їх схожі елементи. Метод аналогії припускає використання самих різних асоціацій. К. Д. Ушинський підрозділяє асоціації по схожості, порядку часу, єдності місця. Підкреслюючи значення асоціацій по протилежності, великий педагог писав: "ніщо так не з'ясує нам особливості якого-небудь уявлення, як протилежність його з іншим уявленням - біла пляма яскрава виділяється на чорному фоні, чорне - на белом"¹. При зустрічах з багатьма явищами і предметами в свідомості людини виникають певні асоціації: уявлення про жару викликає уявлення про холод; уявлення про світло - уявлення про темноту.

Екскурсійна методика спирається на методи навчання, запозичені у педагогіки: словесні, наочні і практичні. У розповіді екскурсовода використовуються словесні методи: усний виклад матеріалу, бесіда, пояснення, переказ змісту того або іншого джерела, пояснювальне читання. У значній частині показу використовуються наочні методи: демонстрації об'єктів, що вивчаються, в натурі або в зображенні; практичні методи - самостійна робота екскурсантів над засвоєнням матеріалу, огляд об'єктів і так далі. Ступінь ефективності екскурсії, як вже мовилося раніше, залежить не тільки від екскурсовода, але і від екскурсантів, активності їх участі в процесі засвоєння знань. Тому екскурсійна методика спирається на активні методи (перш за все на метод спостереження). Спостереження є первинною стадією вивчення і дослідження, воно дозволяє накопичити необхідний фактичний матеріал, сприяє свідомому сприйняттю предметів і явищ. Індуктивний і дедуктивний методи пізнання в екскурсіях.

Показ об'єкту екскурсії повинен бути побудований так, щоб поступово розкривалися його особливості. Порядок спостереження, його послідовність можуть носити індуктивний або дедуктивний характер. Ці методи пізнання мають

таке ж значення для методики, як аналіз і синтез. Проте є істотна відмінність в їх застосуванні. Якщо аналіз і синтез активно використовуються в тій частині екскурсії, яка отримала умовну назву "показ", то індукція і дедукція знаходять місце в розповіді. Індукція - спосіб міркування (логічний метод), заснований на висновку від окремих, одиничних випадків, від розрізнених фактів до загального виводу і узагальнень. Дедукція - спосіб міркування, логічний висновок від більш загального до менш загальному, приватному, від загальних думок, положень до окремих фактів, виведення слідства з посилок. Обидва ці способу міркування не існують ізольовано, вони взаємозв'язані і доповнюють один одного.

Екскурсія є інформаційним процесом - передачею систематизованій інформації аудиторії. У цьому процесі має місце прямий і зворотний зв'язок: екскурсовод показує і пояснює - прямий зв'язок; екскурсанти сприймають інформацію і виражають своє відношення до неї (реакція) - зворотний зв'язок. Реакцію екскурсовода на реакцію екскурсантів можна розглядати як корекцію прямого зв'язку, який веде до подальших змін змісту і форми розповіді, а також методики показу об'єктів.

Важливу роль в процесі пізнання грає пам'ять, важливий канал сприйняття. Пам'ять - одна з властивостей нервової системи, яка знаходить вираз в здатності запам'ятовувати інформацію. Все те, що бачив і чув екскурсант, про що він думав, що пережив, отримуючи зорову і слухову інформацію, відкладається в його пам'яті. Основними процесами пам'яті є запам'ятовування, збереження, відтворення, пізнавання, спогад.

Види пам'яті: довільна і мимовільна, безпосередня і опосередкована, короткочасна і довготривала.

Особливі види пам'яті: рухова (моторна), емоційна, образна і словесно-логічна.

Типом образної пам'яті є зорова, слухова, дотикова, нюхова і смакова. Сприйняття матеріалу на екскурсії пов'язане в основному із зоровою (показ), слуховою (розповідь) пам'яттю і побудовано на осмисленому запам'ятовуванні матеріалу. Успішному запам'ятовуванню сприяє установка на запам'ятовування, яку дає екскурсовод. Розкриваючи тему, він повинен мати на увазі індивідуальні особливості пам'яті екскурсантів. Найбільшою ефективністю в запам'ятовуванні екскурсійного матеріалу добиваються люди, що мають зорово-слухову пам'ять. Висловлюючи матеріал, екскурсовод спирається на зорову пам'ять екскурсантів, використовуючи перш за все довготривалу образну пам'ять і інформацію, яка в ній зберігається. Він враховує відмінності, що характеризують різні групи екскурсантів.

Увага на екскурсії - це зосередженість думок, зору і слуху людини на якому-небудь об'єкті. Успіх екскурсії залежить від таких властивостей уваги, як активність, спрямованість, широта, інтенсивність, стійкість.

Велике значення увазі надавав До. Д. Ушинський. Він називав увагу єдиними дверима, через які враження зовнішнього світу приходять в душу людини. Але для того, щоб увага людини була направлена на певні об'єкти, необхідно його організувати і управляти їм.

Довільна (свідоме, навмисне) увага характеризується активністю, воно вимагає вольових зусиль людини, прямує і утримується за допомогою завдання бути уважним. У екскурсії цей вид уваги активізується правильно побудованою розповіддю і вибором об'єктів. Довільну увагу припускає зацікавленість екскурсантів. Тому важливо на самому початку екскурсії викликати інтерес до предмету показу і розповіді.

Завершальний етап уваги характерна тим, що захоплює, і не вимагає від людини вольових зусиль. На основі виниклого інтересу до об'єктів показу і розповіді розвивається активна розумова діяльність екскурсантів.

Для екскурсії характерні два види уваги - довільне і після мимовільний етап. Стійкість довільної уваги забезпечується новизною, незвичністю самого об'єкту, несподіванкою отриманої усної інформації, контрастністю, наприклад, пам'ятника архітектури з іншими будівлями, розташованими поряд. Увага, його спрямованість і стійкість на екскурсії багато в чому залежать і від таких якостей людей, як сумлінність, працьовитість, терпіння, бажання поповнювати свої знання.

Не менш важливий в екскурсії мати на увазі межі. Необхідно при показі об'єктів спиратися на таку особливість свідомості, як розподіл уваги - здатність екскурсанта при одночасному спостереженні декількох об'єктів, що знаходяться в полі його зору, розподіляти свою увагу між цими об'єктами і правильно дозувати його в цілях кращого засвоєння екскурсійного матеріалу.

Існує ще одна особливість свідомості - перемикування уваги - здатність переносити його з одного спостережуваного об'єкту на інший. На екскурсії - це переміщення уваги екскурсантів з показу на розповідь, зміна видів діяльності (наприклад, спостереження і вивчення об'єктів).

Екскурсовод повинен враховувати таку якість уваги, як його легку відволіктись. Це важливо при проведенні екскурсій по жвавих міських вулицях, де увагу учасників постійно відволікають сторонні предмети, що не є об'єктами показу (транспорт, перехожі, несподівана поява пожежної або санітарної машини). Відволікаючись зазвичай виникає при малій інтенсивності уваги. Посилюється неухважність на екскурсії під впливом і таких чинників, як розмови сусідів, зовнішні шуми. Деякі екскурсанти легко перемикають увагу з об'єкту на об'єкт ("пурхаючи" увага).

Успіх екскурсії залежить від ступеня концентрації уваги. Зосередженість уваги навіть у екскурсантів однієї групи різна - одні, захоплені темою, зацікавлені об'єктами і розповіддю екскурсовода, не звертають увагу на те, що оточує, інших

це відволікає, заважає їм зосередитися.

Екскурсоводу потрібно враховувати втому людей, якщо вони приходять на екскурсію після закінчення робочого дня. У таких екскурсантів з'являється неуважність, насилу вдається добитися інтенсивності їх уваги.

Екскурсійна методика вимагає, щоб інтерес до екскурсії, її темі і змісту формувався заздалегідь перед початком екскурсії і у вступному слові екскурсовода.

Увага екскурсантів залежить від ряду обставин: інтересу до теми, майстерності показу, форми розповіді, підготовленості аудиторії і ін. Змістовність, логічність, цікава форма подачі матеріалу сприяють збереженню уваги до предмету спостереження і висловлюваного матеріалу.

Досвід показує, що стійкість уваги екскурсантів знижується з ряду причин: невисока якість розповіді - монотонність, бідність мови, одноманітність інформації, відсутність необхідного зв'язку з показом. Крім того, велика кількість інформації, що повідомляється, також приводить до ослаблення уваги.

Діяльність екскурсовода тісно пов'язана з проблемою уваги. Важливу роль грає докомунікаційна фаза, коли він готується в проведенню екскурсії, вивчає об'єкти, складає індивідуальний текст, працює над методичними прийомами і виразними засобами мови, і комунікативна, коли він працює з екскурсійною групою на маршруті. Комунікативну фазу характеризує вирішення таких завдань, як встановлення контактів з аудиторією, створення інтересу до екскурсійного матеріалу і підтримка його впродовж всієї екскурсії, організація уваги і напрям психічній діяльності екскурсантів.

У екскурсіях поєднуються три види психічних процесів: пізнавальний - відчуття, уявлення, мислення, уява; емоційний - переживання; вольовий - зусилля для збереження уваги, роботи пам'яті.

Задача екскурсовода - збудити інтерес у слухачів до теми і основних питань екскурсії, що проводиться. Робиться це за допомогою психологічної установки на сприйняття сказаного.

Важливе місце у формуванні інтересу до теми займає вступ, який вводить екскурсантів в зміст екскурсії. Стійкість уваги екскурсантів багато в чому залежить від того, з якого об'єкту починається екскурсія і чим маршрут буде завершений.

"Початковий пункт повинен дати зав'язку екскурсійного маршруту, і притому так, щоб в подальшому розвитку екскурсії поступово виходило повніше виявлення екскурсійного сюжету; кінцевий пункт повинен намічатися так, щоб в нім можна було закруглювати і узагальнити екскурсійний матеріал всього маршруту і таким чином підвести підсумок всієї екскурсії".

Важливо, щоб найбільш яскравим було враження, яке проводить на екскурсанта перший об'єкт. Несподіванка, новизна зорового матеріалу

викликають інтерес, потрібні емоції. Цьому сприяє розповідь екскурсовода, особливий його початок. В результаті в екскурсійній групі створюється певний психологічний настрій, який визначає відношення до екскурсовода і інформації, що повідомляється ним. І тому показ і розповідь необхідно організувати так, щоб до кінця екскурсії зберегти у учасників піднесений настрій, особливий мікроклімат в групі.

Екскурсовод, враховуючи вимоги психології, управляє увагою екскурсантів. З цією метою він використовує ряд методичних прийомів показу і розповіді. Наприклад, пауза в мові екскурсовода примушує екскурсантів бути уважніше (у групі замовкають розмови, погляди спрямовуються на екскурсовода). У тих випадках, коли увага до розповіді екскурсовода слабшає, він перемикає увагу слухачів на об'єкт, включає "зоровий ряд". Коли ж пам'ятник перестає привертати увагу, екскурсовод наводить цікавий приклад, розповідаючи про визначну подію. Така перебудова вимагає великого досвіду, і свого власного і почерпнутого від інших екскурсоводів.

Володіння законами психології дозволяє екскурсоводові володіти увагою групи впродовж всієї екскурсії, враховувати особливості сприйняття матеріалу екскурсантами, ефективно впливаючи на свідомість і відчуття учасників заходу.

Психологія вимагає враховувати вікові особливості екскурсантів. Найбільш низький рівень уваги спостерігається у віці від 18 до 21 року, середній - 22-25 років, в групі, де екскурсантам 26 років і вище, рівень уваги зростає.

Увага екскурсантів пов'язана також з відношенням екскурсовода до групи, до кожного екскурсанта, з його умінням утримувати в полі своєї уваги тему і предмет викладу матеріалу, його композицію, дотримувати логіку викладу, враховувати реакцію екскурсантів. Екскурсовод повинен розбиратися в таких психологічних станах особи, як активність, бадьорість, працездатність, задоволеність, втома, пригніченість і ін. Не менш важливий мати уявлення про типи темпераменту (сангвінік, флегматик, холерик, меланхолік). Все вище сказане дає можливість екскурсоводові правильніше будувати роботу з екскурсантами. Уява на екскурсіях.

Важливу роль в екскурсійному процесі грає уява - здатність екскурсантів в думках представляти, наприклад, то, про що йде мова в розповіді екскурсовода. Багато що при цьому залежить від здатності екскурсовода створювати розумові образи. У психології уява розглядається як "психічний пізнавальний процес, в якому віддзеркалення дійсності відбувається в специфічній формі, - об'єктивно або суб'єктивно нового (у вигляді образів, уявлень або ідей), створеного на основі образів сприйняття пам'яті, а також знань, придбаних в ході мовного спілкування".

В екскурсійній практиці уява розглядається як процес створення уявлень і уявних ситуацій. Уява дозволяє екскурсантам комбінувати свої враження при

спостереженні об'єктів, отримуючи нові уявлення, відображати в своїй свідомості дійсність.

Одна з вимог до екскурсовода - володіння розвиненою уявою і уміння образне мислити. Розповідаючи про відсутній пам'ятник, розташований в іншому місті або втрачений в роки війни, екскурсовод описує його так, що екскурсанти починають "бачити об'єкт". Так відбувається тому, що екскурсовод на основі особистих спостережень цього об'єкту, знайомства з фотографіями і його реконструкцією завчасно створює в своїй свідомості зовнішній вигляд об'єкту і в потрібний момент відтворює його.

Багатство уяви екскурсовода залежить від його уміння спостерігати, сприймати і зберігати в своїй пам'яті образи предметів і явищ, які надалі переробляються його свідомістю.

Сприйняття розповіді (і особливо показу) на екскурсії значною мірою засноване на уяві екскурсантів. Розвинена уява дозволяє їм образно представити те, про що розповідає екскурсовод. Слухаючи екскурсовода, який описує зовнішній вигляд людей, їх дії, екскурсанти бачать перед собою дійових осіб. Основою уяви у екскурсовода і екскурсантів є раніше придбані знання, враження. Вони служать початковим матеріалом для створення чітких розумових образів. Важливо, щоб картини, які в ході підготовки до екскурсії малює уяву екскурсовода, були реальні, точні, історично достовірні. Надалі, проводячи екскурсію, він відтворює ці картини так яскраво і переконливо, що вони зримо виникають перед уявним поглядом екскурсантів і у такому вигляді відображаються в їх пам'яті.

Види уяви. Подібно до уваги, уява людини буває довільною і мимовільною, такою, що відтворює (відтворюючим) і творчим, активним і пасивним.

Відтворююча уява заснована на словесному описі предмету (розповідь), умовному зображенні предмету (схема, креслення, карта), на демонстрації копії предмету (муляж, модель, реконструкція). Цей вид уяви характерний для екскурсій, де ставиться завдання допомогти екскурсантам в думках побачити все словесно описане, відтворити зовнішній вигляд об'єкту, що не знаходиться перед ними у вигляді оригіналу.

Відтворюючу уяву має конструктивний характер. Цьому виду уяви властиво точне відтворення об'єкту в свідомості екскурсантів. Творча уява дозволяє екскурсоводові створювати нові зорові образи.

За допомогою творчої уяви можуть бути відтворені події і явища: картини смерчу, військової битви (Льодового побоїща), морського бою, повені в Санкт-Петербурзі, а також образи конкретних героїв. Добре розвинена уява дозволяє екскурсоводові, спираючись на раніше придбані знання, життєвий досвід, окремі спостереження, створювати такі картини подій, таку зовнішність людей, які сприймаються екскурсантами. Творчу уяву екскурсовода дає можливість

екскурсантам представити себе учасниками подій, яким присвячена екскурсія. Тільки ту екскурсію, яка відтворює в уяві своїх учасників життя в русі і звуках, можна визнати такою, що вдалася.

Об'єкти спостереження в екскурсії в більшості випадків нерухомі. Але ж тією ж самою якістю володіють твори живопису і скульптури. Насправді сани, які "відвезли" в глиб полотна бояриню Морозову, все-таки нерухомі, як нерухомі і бурлаки, що "рухаються" на глядача! "Мідний вершник" злетів в повітрі і завмер довіку. Неправдоподібно? Проте в нашій свідомості відобразився не камінь і не метал пам'ятника, а чудовий образ коня, що скаче, з царським всадником". Те ж саме відбувається при спостереженні історичних місцевостей, екскурсійних об'єктів під керівництвом кваліфікованого екскурсовода. Будівлі, фортеці, поля минулих битв заповнюються учасниками подій, що відбувалися в далекі роки, в них знову кипить давно зникле життя.

Емоції на екскурсії. Велике значення для успіху екскурсії, засвоєння і запам'ятовування екскурсійного матеріалу має емоційна сторона справи. Психологія, що розглядає психічні процеси і стани особи, важливу роль відводить емоціям і відчуттям.

У екскурсії емоційна дія на екскурсантів надає розповідь екскурсовода, його зміст, добре підібрані приклади, матеріал пояснення, правильний акцент в його викладі.

Активні емоції у аудиторії викликає зоровий ряд - будівлі, споруди, історичні місця, пов'язані із знаменними подіями, меморіальні дошки, експонати в музеях. І у меншій мірі емоційність екскурсантів є наслідком власних емоцій екскурсовода. Важливе значення для процесу розуміння і засвоєння екскурсійного матеріалу має співпереживання - уподібнення емоційного стану суб'єкта стану іншої особи. Як приклад може бути приведений показ витворів образотворчого мистецтва (живопис, графіка), в ході якого екскурсовод допомагає екскурсантам побачити зображені в них предмети і явища навколишнього нас світу очима художника. Екскурсант як би сприймає відношення художника до того, що він відтворює в своєму творі, його емоції і відчуття.

Таким чином, можна зробити вивід, що при спостереженні екскурсійних об'єктів під керівництвом екскурсовода виникає співпереживання, яке представляє щось загальне в емоціях, що виникають у екскурсантів. Іншими словами - емоції екскурсійної групи набувають характеру співпереживання. Одне із завдань екскурсовода - розвинути у екскурсантів здібність до відтворення в своїй уяві тих предметів, образів, явищ, яким присвячена розповідь.

Для екскурсовода важливо володіти комплексом знань і умінь, щоб донести до аудиторії творчий задум авторів - творців конкретних об'єктів. Емоції екскурсантів, їх рівень (задоволення, захоплення і ін.) залежать від того,

наскільки вони задоволені отриманою інформацією. При цьому має значення і інше - наскільки правильно і чітко виражено відношення екскурсовода до об'єкту показу і змісту розповіді. Показ і розповідь створюють враження, викликають певні відчуття екскурсантів (захоплення, гордість, гнів, жалість і ін.). Буває і так, що екскурсовод веде екскурсію емоційно, захоплено, але це не викликає очікуваних емоцій у екскурсантів, вони залишаються байдужими. Так відбувається тому, що екскурсійний матеріал далекий від їх інтересів, що вони не підготовлені до його сприйняття.

Тема 5. Логіка в екскурсії. Які б не були обширні знання екскурсовода, тільки за допомогою логіки в ясній і визначеній формі вони можуть бути доведені до аудиторії. Досвід показує, що багато екскурсоводів, практично не знаючи законів логіки, мислять і міркують правильно і переконливо. Вони роблять це, спираючись на природну інтуїтивну логіку, сформовану в ході багаторічної практики. "Проте не завжди ця інтуїтивна логіка успішно справляється з тими, що встають перед нею задачами".

Зміст матеріалу будь-якої екскурсії, форма підношення екскурсійного матеріалу і показ об'єктів, повинні будуватися на основі вимог логіки - науки про закони і форми, в яких протікає людське мислення. Ці закони повинні знайти віддзеркалення в екскурсійній розповіді, побудові мови екскурсовода, а також у видах екскурсійного аналізу.

До логічних законів належать: визначеність, несуперечність, послідовність, обґрунтованість. Логічна форма - структура, будова думок. Логічні прийоми - порівняння, аналіз, синтез, абстрагування і узагальнення.

Методистам і екскурсоводам при створенні екскурсії слід враховувати дію основних законів мислення: закон тотожності, закон суперечності, закон виключеного третього і закон достатньої підстави.

Закон тотожності. У екскурсії він знаходить вираз в тому, що в розповіді екскурсовода про який-небудь об'єкт (події або явищі) даний об'єкт не повинен підмінятися іншим, щоб поняття в розповіді не мали різного сенсу. Всяка думка в процесі міркування повинна бути тотожною сама собі.

Закон суперечності. Він вимагає, щоб в ході розповіді про об'єкт (явище, події) останній не розглядався як щось відмінне від того, що він є (тобто дві протилежні думки не можуть бути істинними в один і той же час, якщо вони відносяться до одного і того ж предмета або явища і за своїм змістом противоречать один одному). Це означає, що будь-яка думка в розповіді екскурсовода не може міняти свій зміст протягом всієї екскурсії (тобто ніяка думка не може бути одночасно істинною і помилковою). Автори екскурсії не повинні допускати суперечностей в тлумаченні історичних подій або оцінці об'єктів, висловлювати полярні (тобто протилежні) думки.

Закон виключеного третього говорить про те, що між твердженням і

запереченням чого-небудь немає нічого третього. Якщо одна думка підтверджує, інша - заперечує, то істинною є одна з цих думок, а не якась третя думка. При висуненні в екскурсійній розповіді варіантних думок з приводу однієї події або об'єкту, екскурсовод вибирає правильний варіант, тим самим підтверджуючи його істинність. При цьому до іншого варіанту висловлюється негативне відношення.

Закон достатньої підстави вимагає, щоб всяка думка була обгрунтованою. Тільки за цієї умови вона може бути визнана істинною. Будь-яка дійсна думка повинна бути підтверджена іншими думками, істинність яких безперечна, тобто доведена. У розповіді екскурсовода слід уникати голослівних, необгрунтованих думок. Всяка думка повинна бути належним чином обгрунтована.

Володіння законами логіки дозволяє методистам і екскурсоводам успішно вирішувати наступні логічні проблеми:

- забезпечення доказового викладу екскурсійного матеріалу за допомогою переконливих доводів і перш за все умілого використання зорових аргументів;
- визначення логічної послідовності у висвітленні історичних подій, характеристиці фактів і прикладів;
- формулювання висновків, що створюють словесну частину екскурсії і її зоровий ряд;
- вибір логічної схеми у використанні кожного методичного прийому показу і розповіді;
- вибору оптимальної композиції екскурсії, її структури, що забезпечує логічне розкриття теми.

Виконання вимог логіки в екскурсії має свої особливості. Головна з них полягає в тому, що словесно викладені тези і положення пояснюються в основному за допомогою зорових аргументів.

В процесі пізнання дійсності екскурсант набуває нових знань. Вони діляться на дві частини:

- а) знання, що отримуються при дії предметів навколишнього світу на наші органи чуття;
- б) знання, що отримуються шляхом виведення із знань, що вже є. Останні отримали назву вивідних або опосередкованих знань.

Велике значення для практики має володіння екскурсоводом логічною формою отримання знань. Такою формою є висновок - форма мислення, за допомогою якої з одного або декількох думок виводиться нова думка. У екскурсіях, де використовується деколи неоднозначний матеріал, висновок, заснований на логіці, дозволяє зробити правильні висновки. Будь-який висновок складається з трьох ступенів: посилок, виводу і висновку. Посилки - початкові думки, з яких виводиться нова думка. Вивід - логічний перехід від посилок до висновку. Висновок - нова думка, що отримується від посилок.

Логічна побудову матеріалу екскурсії надає цілеспрямована дія на екскурсантів, забезпечує якнайповніше розуміння і запам'ятовування показаного і розказаного екскурсоводом. Логіка думок і дій екскурсовода викликає інтерес екскурсантів, приковує їх увагу до теми, примушує самотійно мислити з приводу висловлюваного матеріалу, підводить екскурсантів до правильних висновків.

Слід пам'ятати, що у логіки є "своя" опорна конструкція в кожній екскурсії, якій би темі вона не була присвячена. Мається на увазі логічний перехід. Проте не слід при використанні логічного переходу обмежувати його дію як перехідний місток в розповіді. Не можна також робити спроби за допомогою логічного переходу зв'язати між собою пам'ятки, що демонструються, перекинути місток об'єкту до об'єкту незалежно від змісту розповіді, супроводжуючої показ цих пам'яток.

Головна особливість логічного переходу полягає в тому, що він є таким, що пов'язує і для частин показу (між собою), і для частин розповіді. Він є словесно-зоровим містком між зоровими об'єктами і словесно висловлюваними основними питаннями і підтемами.

Зміст логічних переходів між одними і тими ж пам'ятниками в екскурсіях на різні теми різний. Так відбувається тому, що кожного разу розповідь ведеться про інші історичні події, а логічний перехід, будучи частиною розповіді, відображає його зміст. Ті частини логічного переходу, що служать "містком" від одного пам'ятника до іншого, незалежно від теми у всіх екскурсіях ідентичні.

Значення логічних переходів в екскурсіях велике. Передуючи змісту чергової підтеми, викликаючи потрібні емоції учасників екскурсії, такі переходи створюють необхідні умови для кращого засвоєння підтем і цілісного засвоєння всієї теми.

В ході екскурсії в розповіді широко використовуються логічні думки, які є формою думки, що затверджує або заперечує що-небудь у зв'язку із спостережуваним об'єктом. Логічні думки можуть бути направлені на вирішення наступних завдань:

- виділення предмету спостереження з навколишнього середовища, відділення його від інших об'єктів. На цьому побудований методичний прийом абстрагування;

- розкриття (спостереження) певної частини зовнішнього вигляду об'єкту. На цьому побудовані різні форми екскурсійного аналізу;

- розгляд відносин між об'єктом в цілому і виділеною його частиною.

Володіння законами логіки допомагає екскурсоводові вирішити ряд завдань, що стоять перед викладом матеріалу, добитися переконливості у викладі матеріалу, необхідному зв'язку думок, розуміння і запам'ятовування матеріалу екскурсантами. Тому закони і вимоги логіки повинні бути враховані при розробці нових тем (у відборі фактичного матеріалу і логічних переходів), об'єднанні

основних питань в підтему і підтем - в єдине ціле. Автори екскурсій при складанні маршруту, формуванні змісту контрольного тексту, методичної розробки, керуються логікою розкриття екскурсійної теми. Методичні працівники і екскурсоводи при підготовці екскурсії, будуючи показ об'єктів, виходять з вимог логіки: забезпечити послідовність дій екскурсовода, виділити ступені показу, підкріпити їх методичними прийомами. На цій основі побудована система завдань екскурсантам, що спостерігають екскурсійний об'єкт.

Логічні закони в процесі підготовки і проведення екскурсій відіграють важливу роль. Вся екскурсійна методика, її прийоми побудовані з урахуванням законів і вимог логіки. Участь в екскурсіях повинна сприяти формуванню логічного мислення в екскурсантів. Робота екскурсовода з підготовки і проведення екскурсій ведеться з урахуванням законів і вимог логіки, примушує логічно мислити самого екскурсовода.

Помилкою організаторів екскурсійного процесу є підміна зорових аргументів з використанням об'єктів просторовими міркуваннями екскурсоводів.

Значення законів і вимог логіки, уміле застосування їх в ході підготовки і проведення екскурсії є основою ефективності екскурсійного процесу. Логічна стрункість і хронологічність в екскурсії - важливі умови сприйняття екскурсійного матеріалу.

Тема 6. Шляхи удосконалення екскурсійної методики.

Методика проведення екскурсії передбачає вміння розкрити тему екскурсії, логічно структурувати екскурсійний матеріал, повно використати зорові та словесні докази на шляху досягнення поставленої екскурсійної мети.

Методика проведення екскурсії - це сума використаних в екскурсії прийомів, і послідовність об'єктів, що демонструються, і правильність формулювань підтем, кількість і взаємозв'язок викладення фактичного матеріалу.

Призначення методики - допомогти екскурсантам легше та швидше засвоїти зміст екскурсії. Завдання методичних прийомів - забезпечити ефективність екскурсійного методу повідомлення знань широкій аудиторії, знайти шлях простого та надійного досягнення поставленої для екскурсії мети.

Як відомо, екскурсійна методика поділяється на 2 частини: загальну методика та спеціальні методики. Загальна методика - це основа проведення будь-якої екскурсії, незалежно від її теми та складу групи. Вона являє собою систему методичних прийомів показу та розповіді. Спеціальні методики - об'єднують ті принципи, що використовуються в екскурсіях певного виду (наприклад, за засобом пересування).

Загальна методика охоплює способи навчання і вимоги, які служать основою при вивченні багатьох наук (послідовність та чіткість викладу навчального матеріалу, його доступність для аудиторії). Спеціальна методика, виходячи з установок загальної методики, визначає способи і прийоми навчання

і виховання дітей та дорослих, прийоми спостереження, вивчення і дослідження тих чи інших об'єктів. Таким чином, кожна спеціальна методика пов'язана з конкретною наукою і впливає з самої сутності предмета, служить основою певного виду діяльності.

Екскурсійна методика є спеціальною методикою, так як вона пов'язана з процесом поширення знань на основі однієї форми роботи. Екскурсійна методика являє собою сукупність вимог і правил, що пред'являються до екскурсії, а також суму методичних прийомів підготовки і проведення екскурсій різних видів, на різні теми і для різних груп людей.

Екскурсійна методика розглядається в декількох аспектах: як основа професійної майстерності екскурсоводів; як механізм, удосконалюючий "подачу матеріалу"; як процес впорядкування діяльності екскурсовода. Екскурсійна методика виконує роль важеля, який допомагає екскурсоводові в короткий час перемістити в свідомість екскурсантів великий обсяг знань. Методика допомагає екскурсантам побачити, запам'ятати і зрозуміти значно більше, ніж на лекції, розкриває ту ж тему. Так відбувається тому, що методика лектора в значній своїй частині заснована на різного роду повідомленнях описах, лекційний розповідь ведеться у відриві від об'єктів опису. Практично лекційний процес нейтралізує участь у сприйнятті матеріалу таких органів чуття, як зір, нюх, дотик. Це обставина збіднює сприйняття, роблячи його "однобоким".

Методика екскурсії побудована на спілкуванні екскурсантів з об'єктами, різних види аналізу, зорових порівняннях, з урахуванням можливості використання всіх органів почуттів екскурсантів. Екскурсійна методика спирається на філософію, яка являє собою систему ідей, поглядів на навколишній світ і місце в ньому людини. З філософської науки методика бере вчення про діалектику, теорію пізнання і логіку. Діалектика дає можливість висвітлювати матеріал екскурсії з необхідною глибиною, правильно оцінювати історичні події, явища і факти, робити обґрунтовані висновки по темі. Теорія пізнання допомагає глибше розібратися в складних процесах, що відбуваються в природі, суспільстві, керуватися науковими знаннями у практичній діяльності.

Екскурсійна методика виходить з того, що екскурсія являє собою діалектична єдність змісту, засобів, форм і специфічного методу впливу на аудиторію - екскурсійного методу. Це вплив здійснюється з урахуванням особливостей, запитів та інтересів різних груп населення.

Предметом екскурсійної методики є цілеспрямоване вивчення, систематизація, формулювання, роз'яснення і застосування на практиці засобів і методів виховання і навчання, а також методичних прийомів, за допомогою яких працівники екскурсійних установ здійснюють свою діяльність. Екскурсійна методика узагальнює досвід проведення екскурсій, розробляє і пропонує такі методичні прийоми, які виправдали себе на практиці та забезпечують найвищу

ефективність розкриття і сприйняття теми. Екскурсійної методики - це не тільки зусилля, спрямовані на вдосконалення організації методичної роботи її ланок. Це робота з поглиблення змісту самої методики, методичних прийомів як способів найбільш досконалої подачі екскурсійного матеріалу і найбільш дієвого розкриття теми екскурсії. Виконуючи функції приватної методики, екскурсійна методика має справу з методичними прийомами різних екскурсій. Одночасно вона виконує роль загальної методики. Так відбувається в тих випадках, коли мова йде про використання в екскурсіях принципів і вимог загальних для всіх форм ідейно-виховної роботи - наочності, науковості, систематичності, доступності, переконливості і т. д.

Екскурсійна методика є більш складною у таких питаннях, як визначення і практичне використання прийомів показу об'єктів. Методика показу в більшості своїх засобів і прийомів носить оригінальний характер. Використовується ця методика лише в екскурсійній пропаганді.

Що стосується розповіді на екскурсії, то в ньому екскурсоводи використовують звичайні форми усного мовлення - довідку, бесіду, опис, пояснення, коментування, літературний монтаж. Значна частина методичних прийомів в оповіданні екскурсовода запозичується з арсеналу лекторської мистецтва.

Будь-яка методика - це вміння виконувати певну роботу в чіткому відповідно до найбільш оптимальними правилами, рекомендаціями і забезпечувати її високу дієвість. На практиці - це сума певних умінь і навичок проводити роботу - розробляти нову екскурсію, готувати проведення чергової екскурсії, проводити екскурсію по рекомендованій технології, закріплювати отримані екскурсантами знання, вдосконалювати свої знання.

Методика екскурсійної роботи відповідає на наступні запитання:

- а) для чого підготовлена і проводиться екскурсія (мета, завдання)?
- б) які питання висвітлюються на екскурсії (чому присвячено її зміст)?
- в) як проводити екскурсію (методичні прийоми)?
- г) як порушити і зберегти увагу екскурсантів?

Екскурсійна методика складається з декількох самостійних, пов'язаних один з одним частин:

- методики розробки нової для даного підприємства теми;
- методики розробки екскурсоводом нової для нього теми, але вже розробленої в даному підприємстві;
- методики підготовки екскурсовода до проведення чергової екскурсії;
- методики проведення екскурсії;
- методики післяекскурсійної роботи.

Найбільш глибоко розроблена методика проведення екскурсій. Ця методика ділиться на дві частини: методику показу і методику розповіді. У

методиці показу можуть бути виділені в якості самостійних частин наступні методики: використання "портфеля екскурсовода"; використання технічних засобів пропаганди; спостереження; вивчення і дослідження об'єктів.

Екскурсійна методика як сукупність названих частин має свої особливості стосовно до видів екскурсій (міський, замиської, виробничої, музейній) і до кожної теми. Ці особливості визначаються завданнями, які поставлені перед екскурсією, а також цільовою установкою (наприклад, розширення культурного кругозору дорослих або професійна орієнтація підлітків). Особливості визначаються також видом екскурсії, її темою, складом групи. Є відмінності в методиці проведення екскурсій для звичайної, масової аудиторії і для слухачів системи економічної і професійного навчання працівників, мають свої особливості екскурсії пішохідні, автобусні і т. д.

Екскурсійна методика нерозривно пов'язана з такими поняттями, як показ і розповідь. Показ та розповідь є основними елементами екскурсії, видами діяльності екскурсовода.

А методика показу і методика розповіді - два основних розділи екскурсійної методики.

Методика показу - велика частина екскурсійної методики за обсягом і складності підготовки і здійснення. Методика розповіді - менша частина методики, що носить по відношенню до першої частини підлеглий характер. Методика показу складна тому, що вона як було сказано раніше, оригінальна сама по собі і на відміну від методики розповіді не застосовується ні в одній з інших форм ідейно-виховної і культурно-масової роботи. Тому виключено запозичення методичних прийомів з інших методик.

Вимоги екскурсійної методики

Методика висуває чіткі вимоги до всього екскурсійного процесу, його організації та утримання. Вся багатогранна робота з підготовки та проведення екскурсій повинна бути побудована відповідно з вимогами екскурсійної методики до відбору екскурсійних об'єктів. Необхідно відбирати для спостереження об'єкти, які мають безпосереднє відношення до теми; слід залишати найбільш типові і вдалі для створення маршруту об'єкти; потрібно відмовитися від тих об'єктів, які, хоча і розкривають теми, але розташовані незручно (далеко, погана видимість тощо). Методика вимагає логічної послідовності в показі об'єктів (тобто в їх розміщенні на маршруті), виділення і використання пауз між об'єктами, нейтралізації відволікаючих подразників (вуличного шуму, сторонніх розмов, об'єктів, що не входять в тему, та ін). При побудові маршруту забезпечується максимальна економія часу у пересуванні екскурсійної групи між об'єктами. Важливо уникати одноманітності демонстрованих об'єктів, неприпустимо, наприклад, всю тему міської оглядової екскурсії розкривати на пам'ятках монументальної скульптури.

Одна з вимог методики - забезпечення безперервності екскурсії як процесу засвоєння знань, тобто вплив екскурсійного матеріалу на екскурсантів протягом усіх 180 хвилин, відведених на її проведення (чотиригодинна тематична екскурсія на автобусі). Весь час ведення екскурсії (180 хвилин) заповнено сумою показу, розповіді і пауз між підтемами і основними питаннями теми.

Повне час екскурсії = Час показу + Час розповіді + Паузи

Побудова будь-якої екскурсії по цій схемі підвищує пізнавальність і виховну роль екскурсійного матеріалу.

Методика вимагає зв'язку і взаємодії між показом і розповіддю, передбачаючи в одному випадку їх поєднання, в іншому - чергування, в третьому відсутність обох елементів.

Наука про закони розвитку природи, суспільства і мислення, науковий метод пізнання явищ природи і суспільства.

Відомі чотири варіанти використання показу і розповіді, вони характерні практично для кожної екскурсії.

I варіант - показ і розповідь йдуть одночасно - екскурсанти спостерігають об'єкти, про яких йде мова.

II варіант - йде тільки розповідь - викладаються історичні події, дається характеристика міста і т. п.

III варіант - йде тільки показ відбувається спостереження (вивчення, дослідження) об'єктів під керівництвом екскурсовода.

IV варіант - показу і розповіді немає - екскурсанти самостійно працюють: спостерігають, засвоюють отримані знання і враження.

Методика враховує особливості сприйняття матеріалу. Практика показує, що безперервний розповідь неприпустимий, екскурсоводові не слід говорити впродовж всієї екскурсії, в якийсь момент сприйняття матеріалу знижується, потім зовсім припиняється. Методика виходить з того, що під час переїздів або переходів між об'єктами, в хвилини, вільні від показу і розповіді, екскурсанти отримують можливість подумати над почутим, порівняти спостережуваний об'єкт з раніше баченим, краще засвоїти побачене і почуте, закріпити матеріал у пам'яті. І це "вільне" час наповнений розумовою діяльністю екскурсантів. Не в меншій мірою паузи необхідні екскурсоводу для короткочасного відпочинку. Паузи при кожній конкретній екскурсії планують в залежності від маршруту. Більше пауз буває в замських екскурсіях.

Важливу роль відіграє правильне використання пауз. Не слід використовувати час перерв для обміну враженнями про екскурсію, обговорення побаченого і почутого. Такі обговорення методично невиправдані, тобто вони руйнують "тканину" екскурсії, збуджують аудиторію і знижують надалі рівень сприйняття матеріалу.

Дотримання вимог методики допомагає екскурсоводові донести до

аудиторії знання у формі, відмінній від лекції, бесіди, усного журналу, тематичного вечора, а також забезпечити стійкий інтерес до теми протягом всієї екскурсії. Це особливо важливо для тієї частини екскурсії, де багато місця займає розповідь. Тут у екскурсантів можуть з'явитися моменти так званої кризи уваги, який у слухачів лекцій, як стверджують дослідники, настає на 14-й, 25-й, 34-й хвилині і т. д. Екскурсійна методика рекомендує в момент, коли увага до розповіді починає слабшати, вводити новий об'єкт показу. Коли в ході показу об'єкт перестає привертати увагу групи, екскурсовод може повідомити цікавий приклад, якісь подробиці про подію. На цьому побудований методичний прийом новизни матеріалу. Якщо такий момент настає, коли група знаходиться біля об'єкта, необхідно скоротити на 2-3 хвилини перебування на зупинці і продовжити рух за маршрутом, супроводжуючи його розповіддю. Якщо ж увагу екскурсантів слабшає під час руху автобуса, то слід призупинити рух для огляду пам'яток. Якщо представиться можливим, потрібно вийти з автобуса і продовжити шлях до чергового пам'ятника пішки.

Методика рекомендує і інші способи для збереження і відновлення уваги екскурсантів: прослуховування звукозапису, показ діапозитивів або слайдів, використання наочних посібників з "портфеля екскурсовода". Методика проведення екскурсій будується з урахуванням інтересу екскурсантів. Важливо домагатися, щоб інтерес екскурсантів до теми і матеріалами екскурсії формувалася до початку показу і розповіді. З цією метою використовують вступне слово екскурсовода.

Практика показує, що в перші хвилини увагу екскурсантів забезпечується їх інтересом до теми. Потім увага підтримується цікавістю розповіді і такими якостями об'єктів, як їх популярність, екзотичність, пізнавальна цінність. Стійкість уваги сприяє також правильна послідовність показу об'єктів.

Труднощі у розробці методики показу полягають в тому, що нерідко поряд з об'єктом, який показується по темі, розташований інший, не має відношення до теми, але більше привабливий за своїм зовнішнім виглядом. Природно, що такий об'єкт кидається в очі. З методичної точки зору питання може бути вирішене різними шляхами:

- а) можна дати коротку довідку про потрібному об'єкті. Наприклад, сказати, що ця будівля не має історичної цінності, що при його будівництві допущено змішання архітектурних стилів;
- б) промовчати про об'єкт;
- в) так підійти до потрібного об'єкту, щоб сторонній об'єкт був побачений екскурсантами пізніше.

Методика використовує різні засоби посилення уваги екскурсантів: звернення екскурсовода до групи з пропозицією, несподіваним запитанням; виявлення цікавою деталі в пам'ятнику. Зусилля екскурсовода можуть бути також

спрямовані на необхідне розподіл уваги між об'єктами. Наприклад, показ архітектурного ансамблю передує огляд міської панорами. Для кожної екскурсії повинні бути визначені моменти перемикання уваги з одного об'єкта на інший.

Методика проведення екскурсії, емоційність екскурсовода, його жести і міміка, розстановка групи у об'єкта, використання звукопідсилювальних пристроїв - все це має бути спрямовано на подолання вуличного шуму, на граничну можливу у міських умовах нейтралізацію сторонніх подразників. Необхідно, як кажуть психологи, "тримати ці подразники на задньому фоні свідомості".

Важлива вимога методики полягає в тому, щоб усі основні об'єкти і розкриваються на них підтеми були об'єднані в єдине ціле. Крім логічної послідовності "розміщення" об'єктів на маршруті, своєрідного наростання в їх показі, наявності кульмінаційного пункту (тобто моменту найвищого напруження у розкритті теми), необхідні також ув'язка підтем, певний підбір логічних переходів. Тому методика вимагає правильної організації і використання пауз між об'єктами, певної логіки у викладі змісту основних питань, тематичності довідок під час переїздів між об'єктами.

З урахуванням вимог методики будується і розповідь на екскурсії, визначаються його зміст, тривалість, форма, зв'язок розповіді з показом. Ця робота має свої складності. Наприклад, як підійти до методичної підготовки розповіді після того, як об'єкт показу визначено? З чого починати розповідь і як його побудувати? Як організувати спостереження об'єктів? Це залежить насамперед від зовнішнього вигляду об'єкта, ступеня його схоронності, від того, наскільки повне уявлення про своєї сутності, призначення, події, з ним пов'язаних, він сам здатний дати.

Практично розповідь може бути заснований на одній з двох позицій:

- екскурсійний об'єкт (пам'ятник, місце події) дійшов до нашого часу в повній цілості (тобто без будь-яких змін і перебудов, втрати окремих частин);
- екскурсійний об'єкт не дійшов до нас у своєму первісному вигляді.

У першому випадку розповідь починають з опису події, розкриття якого присвячена підтема. У другому випадку розповідь направляють спочатку на реконструкцію об'єкта і тільки після цього викладається подія.

Завдання розповіді - підготувати екскурсантів до спостереження об'єкта. Методика враховує здатність об'єкта привертати увагу. Ця здатність не безмежна за часом. Один об'єкт екскурсанти будуть з неослабною увагою спостерігати 10-15 хв., інший - не більш 2-3 хв. Це якість об'єкта надає вплив на розмір розповіді. Тривалість пояснень, довідок, цитат, літературного монтажу не повинна бути більш тривалою, ніж здатність об'єкта своїм зовнішнім виглядом, своїми особливостями привернути увагу екскурсантів.

На питання про співвідношення показу та розповіді, про їх послідовності

методика дає однозначну відповідь: від показу до розповіді. Починати слід з показу, з зорових чи інших вражень (дотикових, нюхових) і потім вже вводити розповідь. Однак вимоги екскурсійної методики, її аксіому: показ випереджає розповідь - не слід розуміти буквально. Іноді екскурсовод починає чергову підтему зі словесних вказівок - куди, як і на який саме об'єкт дивитися екскурсантам. Ці слова є початком показу. Методика вимагає, щоб логічний перехід був зв'язкою між двома зорово сприймаються сюжетами, тобто являв собою словесно-зоровий місток.

Методична виправданість розповіді залежить не тільки від ступеня збереження пам'ятника, його відношення до теми екскурсії, але і від характеру самого об'єкта. Якщо мова йде про пам'ятник, розташований на міській площі, то розповідь буде однієї форми, а якщо про оборонну споруду на полі битви минулого війни, то розповідь буде іншої форми. Якщо це твір образотворчого мистецтва, то розповідь буде мати іншу структуру. Перша частина розповіді такого роду - аналіз картини, друга - характеристика художника, доби, коли він жив і творив. Однак у будь-якому випадку, яку б структуру і форму не мав розповідь, він повинен бути екскурсійним, тобто пов'язаним з головним елементом екскурсії - показом.

Недотримання вимог методики призводить до такого недоліку в проведенні екскурсії, як лекціонність. Лекціонність при розкритті теми полягає в тому, що розповідь будується у відриві від показу, не підкріплений спостереженнями екскурсантів. Лекціонність побудована на обміні місцями двох елементів екскурсії - показу і розповіді, коли первинним стає розповідь, а показ стає вторинним або взагалі відсутнє.

Ще одна вимога екскурсійної методики - не вважати роботу закінченою після того як визначено методичний прийом. Завдання методики - підказати шляхи для найбільш ефективного застосування цього прийому, т. е. дати екскурсоводу "ключ" до використання прийому на практиці.

Методика вимагає, щоб екскурсант не тільки познайомився з об'єктами, але і правильно їх сприйняв, дав об'єктивну оцінку всьому, що з ним пов'язане, правильно тлумачив побачене і почуте. Важливу роль в цьому грають емоційні моменти. Вони широко використовуються в екскурсії, впливають на почуття її учасників, викликаючи радість, захоплення, гордість, обурення, гнів і т. д.

Методика у своїх рекомендаціях враховує емоційну сторону справи. Емоційний вплив на аудиторію надає не тільки розповідь, але і показ таких предметів, як пробита осколком снаряда гімнастерка, напис на стіні будинку на Невському проспекті в Петербурзі: "Громадяни! При артобстрілі ця сторона вулиці найбільш небезпечна". Такі ж емоції викликають зустрічі з місцями відомих екскурсантам подій: дуелі і смертельного поранення А. С. Пушкіна, безсмертного подвигу Олександра Матросова та ін.

Цікаві результати анкетного опитування учасників однієї з московських екскурсій. На питання: "Що в екскурсії вам найбільше зорво запам'яталося?" більшість відповіло, що це була картина стародавньої Москви, "показана" біля Малого театру. В такій відповіді немає нічого дивного: на цьому місці в показі екскурсовод вміло використовував прийом реконструкції. Це дозволило екскурсантам замість сучасної асфальтованій вулиці з тролейбусами і автомашинами побачити річку Неглинку, на місці сучасних будівель - її береги, жінок, стираючих білизну, і верхових воїнів, з'їжджають до річки по косогору від старого Кремля. Також легко запам'ятовуються картини та події в інших екскурсіях, а екскурсанти і не підозрюють, що "винна" в цьому методика. Вимоги методики по відношенню до кожній екскурсії носять конкретний характер.

Шляхи вдосконалення методики

Екскурсійні установи Росії використовують різні шляхи підвищення якості методичної роботи:

Перший шлях - систематичне поповнення і оновлення знань і методистами екскурсоводами, їх навчання у вищих навчальних закладах, на курсах, участь у теоретичних, методичних і науково-практичних конференціях, семінарах і т. д.

Другий шлях - розробка такої методичної документації (контрольного тексту, методичної розробки, "портфеля екскурсовода"), яка з'явиться основою для високої якості ведення екскурсій.

Третій шлях - детальна розробка технології використання методичних прийомів показу і розповіді з урахуванням особливостей різних екскурсійних тем та диференціації груп екскурсантів.

Четвертий шлях - практичне засвоєння методичних прийомів проведення екскурсій екскурсоводами, ефективне використання рекомендованих прийомів на маршрутах, в процесі конкретної екскурсії.

П'ятий шлях - чітке відпрацювання техніки ведення екскурсій.

І, нарешті, шостий шлях - засвоєння і збереження контактів між екскурсоводом і екскурсійною групою; володіння основами таких наук, як психологія і логіка.

Слід наголосити, що екскурсійна методика є наукою про способи і прийоми проведення екскурсій. У ряді екскурсійних установ сфера екскурсійної діяльності методики розглядається лише як сума методичних прийомів. При підготовці і проведення екскурсії не враховуються вимоги екскурсійної методики і необхідність правильного співвідношення трьох основних частин - методики показу, методики розповіді і методики організації екскурсійного процесу. Це надає істотний вплив на якість екскурсії і на ефективність її проведення.

Головним для екскурсовода є розуміння сутності методики, її призначення та механізму дії при розкритті теми екскурсії. Це розуміння повинно поєднуватися з певними знаннями і навичками, які дають можливість приводити

в дію механізми методики.

Методика охоплює ряд проблем, пов'язаних з розробкою нової теми екскурсії, тому числі відбір об'єктів для спостереження, структура екскурсії, співвідношення показу і розповіді, взаємообумовленість методики і техніки ведення, зв'язок методики з психологією і педагогікою. Постійне вдосконалення екскурсійної методики є найважливішим завданням екскурсійних організацій всіх рівнів. Необхідно забезпечити участь у цій роботі всіх екскурсоводів. Екскурсовод як виконавець не повинен обмежуватися роллю споживача кимось розробленої методики. Він повинен бути одним з її творців.

Тема 7. Особистість та екскурсійна майстерність екскурсовода

Людина як гармонійно розвинена особистість поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість. Кожна особистість має свої особливості. Таких особливостей три:

1. Стійкість властивостей особистості.
2. Єдність особистості як єдність певних властивостей і якостей.
3. Активність особистості, яка знаходить відображення в багатосторонньої діяльності.

Моральні вимоги до особистості - дотримання загальних принципів і норм поведінки, дотримання певних ідеалів.

Основні риси особистості: розумність - здатність робити розумні, осмислені дії; відповідальність - розуміння результатів своїх вчинків; особисту гідність - поведінка, пов'язана з охороною своїх прав; індивідуальність - неповторність, особливість особистості; сукупність рис, що відрізняють дану людину від інших.

Активна життєва позиція - спосіб участі людини в діяльності товариства. Життєва позиція людини знаходить вираз у його ставленні до суспільства, праці, державної та приватної власності, інших людей і до самого себе. При оцінці ступеня активності життєвої позиції людини розглядають не поодинокі факти, а сукупність всіх можливих видів активності: громадської, трудової, моральної, ідейно-пізнавальною.

Дослідження соціологів і повсякденна практика показують, що існують різні рівні активності життєвої позиції людей: високий, середній і низький. Рівень активної позиції знаходиться в залежності від формування поглядів особистості, виховання світогляду і переконаності, вироблення професійних умінь. Рівень активності життєвої позиції залежить від якості конкретної особистості, її прагнень і бажань, вміння проводити ту чи іншу роботу.

Виховний процес спрямований на становлення внутрішнього світу особистості, формування якостей, які лежать в основі активності життєвої позиції: вірність своєму обов'язку, висока відповідальність за доручену справу, колективізм, єдність слова і діла.

Усяка професія являє собою діяльність, що потребує від людини певних

знань і відповідних навичок. Здобуваються ці знання й навички шляхом загальної або фахової освіти й у ході повсякденної практичної діяльності працівника.

Екскурсовод, в силу особливості своєї професії поставлений в умови, що сприяють прояву активної життєвої позиції. Його завдання - найбільш повно використовувати ці умови для своєї повсякденної діяльності.

У діяльності екскурсовода мають місце всі три рівня життєвої позиції. Високий рівень життєвої позиції характеризується соціальною активністю, творчою діяльністю, хорошою роботою, почуттям моральної відповідальності. Середній або низький рівень активності життєвої позиції працівника не дозволяє йому якісно вести екскурсійну роботу. Ось як характеризуються ці рівні: життєва позиція середнього рівня активності носить односторонній характер, не виходить за межі нормативних завдань - "від" і "до". Життєва позиція характерна низьким рівнем активності, пасивністю, недосвідченістю особистості, браком знань, навичок, умінь.

Крім трьох рівнів активності життєвої позиції особистості, існують і інші: пасивна і негативна життєва позиція. Пасивна життєва позиція формується на основі життєвих невдач і зривів у роботі, моральної нестійкості. Негативна життєва позиція характеризується активністю в інтересах не колективу, а особистості, кар'єризмом, необ'єктивної критикою, порушенням трудової і виробничої дисципліни, аморальною поведінкою.

Розвиток задатків і здібностей особистості. Велику роль у формуванні особистості екскурсовода грають задатки.

Задатки - вроджені анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, мозку. Задатки складають природну основу розвитку здібностей людини.

Постійний розвиток задатків є однією з важливих засад вдосконалення професійної майстерності екскурсовода. Задатки будь-якої людини - пам'ять, спостережливість, уяву, кмітливість при розвитку їх можуть стати основою неабияких здібностей. Характерно, що на основі одних і тих самих задатків в залежності від виду обраної діяльності можуть розвиватися різні здібності - вчителя, лектора, екскурсовода. Слід мати на увазі, що в одного й того ж людини можуть бути розвинені здібності, які характерні для декількох подібних професій. Наприклад, кожен екскурсовод повинен мати здібності методиста. Не випадково і зворотне: більшість методистів екскурсійних установ є добрими екскурсоводами.

У екскурсовода під впливом практичної діяльності формуються спеціальні здібності. Здібності визначаються як індивідуальні особливості особистості, які є суб'єктивними умовами успішного здійснення певного роду діяльності. Вони виявляються у швидкості, глибині і міцності оволодіння способами і прийомами будь-якої діяльності.

Здібності людини діляться на дві групи: загальні та спеціальні. Загальні

здібності, необхідні для оволодіння всіма видами діяльності (розумова активність, працьовитість, спостережливість, наполегливість, швидкість орієнтації, зосереджена увага). Спеціальні здібності є основою для оволодіння навичками і вміннями конкретної професії, забезпечують досягнення високих результатів у якій-небудь певній галузі діяльності. Це особливості - музичні, літературні, художні, математичні, технічні та ін

Все, що позитивно характеризує екскурсовода (знання, вміння, навички), перш за все ґрунтується на його здібностях виконувати доручену йому роботу. Про що б не йшлося - про розробку нової теми, підготовці реферату, читанні лекції на курсах, прослуховуванні екскурсії на маршруті, підборі методичних прийомів - методист і керівник методичної секції виходять з того, чи зуміє цей екскурсовод якісно виконати цю роботу, тобто . беруть до уваги наявність у нього певних здібностей, які для цього необхідні. Важлива ділянка роботи екскурсовода - підготовка і проведення чергової екскурсії.

Підготовка екскурсії ділиться на три частини:

1. Повторення індивідуального тексту.
2. Пригадування вимог методичної розробки.
3. Відновлення в пам'яті маршруту.

Закінчується підготовка самопроверкой, в ході якої екскурсовод задає собі кілька контрольних питань: з чого почати розповідь біля пам'ятника? Як, наприклад, буде звучати логічний перехід від підтеми "Театральне життя міста" до підтеми "Спортом займаються всі"? Як найкращим чином використовувати зорову реконструкцію при розкритті підтеми "Місто в дні фашистської окупації"?

Незалежно від того, наскільки екскурсовод засвоїв тему, він до неї готується кожного разу. Успіх підготовки залежить від здібностей екскурсовода, тобто індивідуальних особливостей особистості - швидкості і організованості при виконанні всіх необхідних операцій. У поняття "підготовка" входить і психологічна підготовка - зміцнення впевненості у своїх силах, у тому, що чергова екскурсія буде проведена на достатньо високому рівні, що екскурсанти залишаться задоволеними побаченим і почутим.

Для екскурсовода так само, як і для педагога, характерні чотири види здібностей: конструктивні, організаторські, комунікативні та аналітичні.

Конструктивні здібності знаходять своє вираження в умінні відібрати і правильно оформити екскурсійний матеріал, зрозуміло і переконливо піднести його, а в разі необхідності перебудувати план проведення екскурсії, схему використання методичного прийому. Даний вид здібностей служить основою розумової діяльності екскурсовода.

Організаторські здібності виражаються в умінні здійснювати керівництво екскурсійною групою, спрямовувати увагу екскурсантів на необхідні об'єкти, а також в умінні забезпечити виконання програми туристів і екскурсантів, які

прибули з іншого міста.

Комунікативні здібності виражаються в умінні встановити ділові відносини з групою, зберегти їх на весь період спілкування з екскурсантами, правильно побудувати стосунки з водієм автобуса на маршруті, працівниками музею, виставки, які відвідують екскурсанти, з методистами бюро, керівником методичної секції, іншими екскурсоводами, керівниками туристських груп, організаторами подорожей та екскурсій.

Аналітичні здібності служать підставою для самокритичного аналізу своєї роботи, об'єктивної оцінки якості проведеної екскурсії, ефективності використання методичних прийомів. Не всі екскурсоводи в рівній мірі володіють названими здібностями.

Важливу роль у розвитку здібностей екскурсовода грають навчання на курсах, робота в методичних секціях, самостійні заняття навколо об'єктів, глибоке засвоєння методики і техніки проведення екскурсій.

Тенденційність екскурсовода. Невід'ємним якістю екскурсовода як особистості є переконаність. При проведенні екскурсії, викладенні теми екскурсовод повинен проявляти тенденційність: чітко та направлено формулювати думки, правильно, з позиції науки розкривати події та явища, виявляти наполегливість при їх тлумаченні. Тенденційність екскурсовода - це чітка спрямованість у його поглядах і діях, прагнення довести свою точку зору до екскурсантів і не тільки довести, але і переконати їх в її правильності. Він допомагає екскурсантам побачити те, що бачить сам, наполегливо спрямовує їх увагу на ті сторони подій і явищ, які повинні бути відображені в їх свідомості. Важливу роль у цьому відіграє переконаність екскурсовода. Вона заснована на його знаннях, ідейності та активності життєвої позиції. Його переконання - це тверда віра в істинність повідомляються знань, впевненість у правильності їх тлумачення і вірності обраного ним шляху прямування до мети.

Роль темпераменту екскурсовода у проведенні екскурсії. Характер проведеної екскурсії, її особливості залежать від темпераменту екскурсовода, який проявляється в його поведінці і характеризується більшою чи меншою силою почуттів, тривалістю переживань, стійкістю або швидкою зміною емоцій. Залежно від типу темпераменту людини (сангвінік, холерик, флегматик, меланхолік) його поведінка характеризується певною глибиною емоцій: запалом, запальністю, спокоєм, різної реакцією на подразники.

Прояв темпераменту є результатом загальної культури людини, поведінка якого може і повинно бути підпорядковане його волі і залежить від уміння управляти своїми емоціями. Це важливо у взаєминах з екскурсантами при проведенні екскурсії. Емоції, що виникають у нього під впливом зовнішніх і внутрішніх подразників, його поганій настрій (надміру піднесений або пригнічений), не повинні впливати на хід екскурсії. Уміння взяти себе в руки,

забезпечити потрібний тонус в групі є важливою складовою частиною екскурсоводческого майстерності.

Важливе місце у навчально-виховній роботі методичних секцій, курсів підвищення кваліфікації, у самостійній роботі екскурсовода повинні зайняти формування необхідних якостей, подолання тих рис характеру, які заважають правильно організувати роботу з екскурсантами. Роботу щодо вдосконалення професійної майстерності екскурсоводів слід будувати з урахуванням особливостей того чи іншого темпераменту. Для екскурсовода-сангвініка, наприклад, характерний швидкий темп мови, часта зміна настрою, швидка реакція на дії екскурсантів. Холерик за відсутності належного контролю неврівноважений, запальний, уразливий, квапливий в оповіданні. Флегматик, навпаки, повільний, мало товариський, має одноманітними жестами та мімікою. Меланхолік характеризується замкнутістю, недостатньою активністю, млявістю рухів.

Кожному екскурсоводу необхідно мати чітке уявлення про типи темпераменту, його проявах, про сутність і характер емоцій, джерело їх народження, ролі їх у формуванні переконаності у екскурсантів. Розуміння цього дозволяє йому викликати у своїх слухачів емоції, що впливають на ефективність сприйняття екскурсійного матеріалу. Подібно до того, як драматург і режисер піклуються про те, щоб глядач весь час залишався захопленим розвиваються дією, так і організатор екскурсії повинен завжди піклуватися про те, щоб у екскурсантів протягом всієї екскурсії зберігалися інтерес і емоційний підйом.

Емоції і почуття екскурсовода повинні носити об'єктивний характер. Екскурсовод домагається, щоб емоції екскурсантів набули характеру співпереживання, особистої причетності до подій, які показуються і характеризуються в процесі розкриття теми.

Найбільш високий рівень сприйняття екскурсійного матеріалу досягається в тих випадках, коли співпереживання є щось спільне в емоціях екскурсантів. Нерідко екскурсовод зустрічається з тим, що в групі, неоднорідною за своїм складом, не у всіх учасників екскурсії буде однакова реакція на одне й те саме повідомлення. Так відбувається тому, що виникають емоції залежать від індивідуальних особливостей людей, типу темпераменту, їх настрої, інтересу до теми, мотивів, які спонукали їх прийняти участь в екскурсії.

У залежності від даної теми екскурсоводу необхідно враховувати рівень загальноосвітньої підготовки людей і їх естетичну розвиненість. Появі емоцій у екскурсантів шкодять зайве пояснення матеріалу і спроби спростити його. Полегшуючи розумову діяльність своїх слухачів, екскурсовод втрачає контакт з ними і тим самим губить тему. Спрощений матеріал, побиті приклади, відсутність новизни в повідомляються знаннях, жодних емоцій не викликають навіть у тих випадках, коли екскурсовод намагається своїми особистими емоціями врятувати справу.

Рівень проведення екскурсії, ефективність сприйняття матеріалу екскурсантами залежать від психічного стану особистості, що проявляється в підвищенні чи зниженні активності (увага, емоції, воля) і знаходиться в прямій залежності від конкретних умов життя і праці, мікроклімату в колективі, стану

здоров'я, атмосферних процесів (погода, тиск та інші).

Розрізняють декілька видів психічного стану особистості - загальний психічний стан, емоційний стан (настрій), інтелектуальне творчий стан, вольове стан (готовність до активних дій). Для успіху екскурсії важливо забезпечити необхідне психічний стан особистості екскурсовода. При зверненні екскурсовода до аудиторії одно неприпустимі як стан млявості, невпевненості, так і підвищена збудливість, дратівливість, напруженість у голосі, міміці, жестах. Тон розповіді повинен бути бадьорим, переконливим, захопливим.

Сприйняття матеріалів на екскурсії засноване на поєднанні трьох видів психічних процесів: пізнавальних (відчуття, уявлення, мислення, уява); емоційних (переживання); вольових (зусилля для збереження уваги, роботи пам'яті та ін.) Ці психічні процеси тісно пов'язані між собою і визначаються властивостями особистості, психічним станом її, а також зовнішніми впливами, яким вона піддається в даний момент.

Властивості особистості є головним регулятором психічної діяльності людини. Ці властивості особистості і психічні процеси групуються за однаковими ознаками: інтелектуальні (спостережливість, гнучкість розуму); емоційні (чуйність, ніжність, пристрасність, ефективність); вольові (наполегливість, рішучість, самовладання). Всі ці властивості певним чином поєднуються і на їх основі формується характер людини.

Екскурсовод не може бути поблажливим до самого себе, свою роботу, взаєминам з людьми, своєму і їх поведінці. Він не повинен прощати собі погано проведену екскурсії, будь-яких відступів від вимог методики. Екскурсовод постійно контролює себе, свої дії. Наприклад, в ході проведення екскурсії він задає собі питання: "Чи так я це роблю? Чи добре показую об'єкт? Чи достатньо переконливо розповідаю про нього"? Закінчивши екскурсію і розлучившись з групою, він підспудно запитує себе: "Чи вийшло? Чи всі вимоги до екскурсії були дотримані"?

На курсах підготовки та підвищення кваліфікації, в методичних секціях та повсякденній роботі з екскурсоводами необхідно прищеплювати їм навички самоконтролю, тобто вміння організувати самостійне регулювання своєї поведінки, його мотивів і спонукань.

Самоконтроль, будучи внутрішньою стороною діяльності особистості, об'єднує такі щаблі в її діях, як самоаналіз, самокритика і самообмеження в поведінці. Рівень самоконтролю, сталість і результативність його дії залежать від розвитку таких якостей особистості, як світогляд, ідейна переконаність, свідомість, культура.

Самооцінка екскурсоводом досягнутих результатів є зіставлення своєї діяльності та самого трудового процесу з певними нормами, які встановлені інструкціями, положеннями, методичними розробками та іншими директивними документами. В основу самооцінки екскурсоводом своєї діяльності має бути покладено порівняння досягнутих ним результатів з результатами інших досвідчених працівників. При цьому важливо уникати завищеної оцінки результатів своєї діяльності, так як така оцінка призводить до високого

зарозумілості і чванству, нетерпимого відношенню до критики своїх недоліків. У кожного екскурсовода необхідно зміцнити почуття зацікавленості у виявленні своїх недоліків у процесі підготовки та проведення екскурсій і заходів, включених в індивідуальний план. Він повинен не тільки бачити наявні недоліки і помилки у своїй повсякденній роботі, а й виявляти й усувати їх причини, сприяти тим самим вдосконаленню свого індивідуальної майстерності.

Становлення особистості екскурсовода. Формування особистості екскурсовода відбувається на всьому протязі становлення професії екскурсовода. Процес становлення особистості починається задовго до надходження екскурсовода на роботу в туристську фірму, музей, на виставку. Формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості відбувається протягом усього життя людини: під час навчання в загальноосвітній школі, технікумі або вузі, в колективі, де протікає його трудова і громадська діяльність, в побуті, на курсах підготовки екскурсоводів, в ході взаємовідносин з екскурсантами.

Оптимізм екскурсовода. Обов'язковою якістю особистості є оптимізм, життєрадісність, бадьорість, бажання і вміння бачити в навколишньому хороші, світлі сторони. Оптимізм екскурсовода знаходить вираз у доброзичливості, привітності, доброї посмішці, уваги до людей, умінні створити потрібний мікроклімат в колективі екскурсантів, внести своєю присутністю дух святковості в аудиторію, виправити поганий настрій слухачів. Цьому значною мірою сприяють звучання оповідання (тон голосу екскурсовода), його переконаність у користі повідомляються знань, володіння почуттям гумору, віра в успіх проведеної екскурсії.

Моральне задоволення особистості. Одним з якостей екскурсовода є вміння отримувати моральне задоволення при виконанні своїх службових обов'язків. Він повинен працювати так, щоб виконується справа була джерелом радості, щоб кожна знову підготовлена тема, реферат, лекція, проведена екскурсія доставляли моральне задоволення. Підводячи підсумки виконаної роботи, він дивиться на себе як би з боку і критично оцінює якість зробленого. Ці короткі миті "достатку" собою вселяють у людини впевненість у своїх силах, наштовхують на нові думки, сприяють розвитку творчих почав в його діяльності. У тих випадках, коли оцінивши свою діяльність у даний момент, екскурсовод не відчуває морального задоволення, бачить упущення, недомовленість при характеристиці об'єкта, згадує забуті деталі в показі пам'ятника, він робить важливі для себе висновки і вдосконалює свою подальшу діяльність.

Індивідуальність екскурсовода. Кожна людина має свої індивідуальні особливості, що відрізняють його від інших людей (мова, стиль викладу матеріалу, жести, міміка). Слухаючи розповідь екскурсовода на маршруті, можна вловити, що він по-своєму викладає ті чи інші деталі, приклади, використовує інші приказки, вносить певну специфіку у використання жестів і посмішки.

Можуть бути й інші відмінності. Один екскурсовод любить посилатися на мемуари, інший - читає на екскурсії вірші, третій - зачитує документи, четвертий - вміло використовує паузи. У екскурсоводів, які мають великий стаж роботи, виробляється своя індивідуальна манера ведення екскурсій. Вона полягає в тому, що кожен з них має свої улюблені прийоми, якими володіє досконало і з задоволенням їх використовує як окремо, так і в поєднанні з іншими прийомами.

Індивідуальність екскурсовода характеризується номенклатурою методичних прийомів, якими він володіє. Ця номенклатура не у всіх однакова. Одні використовують на практиці всі або майже всі відомі прийоми, інші обмежуються двома-трьома найбільш популярними прийомами, треті - початківці, а також екскурсоводи, погано володіють професійною майстерністю, в екскурсіях прийомів не використовують, що знижує якість проведених екскурсій.

Авторитет екскурсовода - це питання має пряме відношення до проблеми особистості. Авторитет екскурсовода заснований на його знаннях, уміннях, навичках, моральних достоїнствах, практичному досвіді. Цей авторитет є сукупність декількох сторін:

а) положення, яке визначається тим, що екскурсовод є керівником екскурсії, очолює групу екскурсантів і керує їх діяльністю;

б) авторитет його знань. У переважній більшості випадків він знає тему екскурсії більш глибоко, ніж будь-який з її учасників. І це зміцнює його авторитет;

в) авторитет вміння. Його створює досвід екскурсовода у проведенні екскурсій (навички у використанні методики і техніки їх ведення);

г) одна з важливих основ авторитету екскурсовода - культура мови і мовні засоби впливу;

д) взаємини з екскурсантами, вміння створити потрібний мікроклімат у групі.

Основа авторитету екскурсовода в цьому плані - висока культура поведінки та мови.

Розгляд питань, пов'язаних з екскурсоводом як з особистістю, займає вагомим місце в екскурсології. Це особливо важливо тому, що в діяльності деяких екскурсійних установ екскурсовод не розглядається як особистість творча, ініціативна, оригінальна за характером своєї діяльності та сукупності особливостей, що характеризують її. Недооцінка підходу до екскурсовода як центральної фігури екскурсійної справи впливає на підбір кадрів цієї категорії. Саме тому на екскурсійних маршрутах з'являються екскурсоводи, які не мають знань і навиків, необхідних для цієї професії.

ПІДГОТОВКА ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Наступною формою самостійної роботи є підготовка до семінарських завдань. Підготовка до занять починається після опрацювання лекційного матеріалу та іншого навчального матеріалу.

Семінарських заняття по курсу передбачені по темам які є обов'язковою частиною навчальної роботи, без якої успішне і якісне засвоєння навчального матеріалу є неможливим. Студент повинен ознайомитися з відповідним розділами в рекомендованій літературі і підготувати відповіді на контрольні питання до семінарського заняття, обміркувати приклади.

Питання до семінару по темі 1.

1. Поняття та завдання екскурсології
2. Предмет дослідження екскурсології
3. Екскурсійний метод
4. Методологія та методика екскурсійної справи
5. Історія розвитку екскурсології
6. Зв'язок екскурсології з іншими науками
7. Дидактичні принципи екскурсійного процесу: науковість, доступність, системність, переконливість
8. Педагогічні завдання екскурсії та педагогічна техніка екскурсовода. психологічні особливості екскурсії
9. Пізнавальний, емоційний та вольовий процеси пізнання екскурсійного матеріалу
10. Екскурсія як інформаційний процес
11. Дотримання законів логіки в екскурсійній діяльності

Література:

Основна: 1, 2, 3, 4, 1, 2 15.

Додаткова: 3.

Питання до семінару по темі 2.

1. Методи пізнання та їх використання в екскурсійному процесі.
2. Вимоги до екскурсійного методу.
3. Діалектичні, формально-логічні, конкретно-історичні та часткові методи в екскурсології.
4. Предметність та речова доказовість (наочність) екскурсійного методу. Поєднання в екскурсійному методі методів навчання та виховання. Локальний та моторний принципи екскурсійної методики.
5. Способи та прийоми повідомлення знань в екскурсії.
6. Комплексний характер екскурсійного методу.

Література:

Основна: 5, 7, 8, 16.

Додаткова : 4, 6, 10.

Питання до семінару по темі 3.

1. Виховний вплив екскурсовода на екскурсантів.
2. Культурно-просвітницькі аспекти екскурсійної роботи.
3. Виховне значення тематичних екскурсій.
4. Особливості поєднання у екскурсії завдань навчання і виховання.
5. Педагогічні рівні переходу від прямого дедуктивного до ймовірного пояснення.
6. Осмислення екскурсійної інформації.
7. Використання екскурсоводом методів переконання, приучення, вимагання та заохочення.
8. Виховання у екскурсантів навичок самостійного дослідження об'єктів. Дидактичне та виховне завдання екскурсовода.
9. Конструктивний, організаторський, комунікативний та пізнавальний компоненти екскурсійної діяльності.
10. Післяекскурсійна робота екскурсовода.
11. Педагогічна техніка та її елементи.

Література:

Основна: 7, 8, 13.

Додаткова: 2, 5, 9, 14, 17.

Питання до семінару по темі 4 .

1. Екскурсія як процес пізнання.
2. Механізми сприйняття інформації.
3. Пізнавальні, емоційні та вольові процеси сприйняття екскурсійного матеріалу.
4. Поєднання чуттєвого та логічного методів пізнання в процесі екскурсії. Уявлення, судження та умовиводи як складові процесу мислення екскурсантів.
5. Асоціації в екскурсіях.
6. Словесні, наочні та практичні методи роботи екскурсовода з екскурсантами.
7. Правила екскурсійного спілкування.
8. Психологічний контакт між екскурсоводом та групою, методи його встановлення та підтримки.
9. Активність екскурсантів як показник ефективності екскурсії. Зацікавленість та її прояви.
10. Особливості сприйняття інформації.
11. Дедуктивний та індуктивний методи пізнання в екскурсіях. Види пам'яті. Привертання, концентрація та переведення уваги.
12. Втрата і деконцентрація уваги та способи їх подолання.

Література:

Основна: 6, 7, 13.

Додаткова: 5, 7, 8.

Питання до семінару по темі 5

Вимоги логіки до змісту та способу подання екскурсійного матеріалу.
Логічна форма екскурсії.

2. Закони логіки, які необхідно враховувати під час підготовки екскурсії: закон тотожності, закон протиріччя, закон виключеного третього, закон достатньої підстави.

3. Логічні проблеми в екскурсії та можливості їх усунення.

4. Умовивід як логічна форма отримання знань екскурсантами.

5. Ступені умовиводу посилення, висновок, нове судження.

5. Логічні переходи в екскурсіях.

6. Підпорядковані, тотожні, протилежні, співвідносні та співпорядковані логічні переходи.

Література:

Основна: 6, 7, 13.

Додаткова: 5, 7, 8.

Питання до семінару по темі 6.

1. Загальна та часткова екскурсійна методика.

2. Структура методики екскурсійної роботи.

3. Методика екскурсійного показу та методика екскурсійної розповіді.
Особливості екскурсійної методики у різних видах екскурсій.

4. Вимоги екскурсійної методики. Забезпечення безперервності екскурсії як процесу засвоєння знань.

5. Варіанти поєднання показу та розповіді в екскурсії

6. Використання пауз.

7. Напрями підвищення якості методичної роботи в екскурсійних установах. Науково-методична література.

Література:

Основна: 5, 7, 8, 12, 13, 14, 16.

Додаткова: 2, 12, 13.

Питання до семінару по темі 7

1. Виникнення професії «екскурсовод»: вітчизняний та закордонний досвід. Вимоги до екскурсовода. Престиж професії. Особистість екскурсовода. Активна життєва позиція. Конструктивні, організаторські, комунікативні та аналітичні здібності екскурсовода. Тенденційність в роботі екскурсовода. Роль темпераменту екскурсовода у проведенні екскурсії.

2. Авторитет та індивідуальність екскурсовода. Моральні якості. Самооцінка.

3. Професійна майстерність екскурсовода. Знання та уміння. Ерудиція екскурсовода.

4. Фактори, що впливають на екскурсійну майстерність. Інтуїція екскурсовода. Шляхи підвищення екскурсійної майстерності.

5. Професійні вміння та навички екскурсовода. Система навчальних

вправ. Домашні завдання. Мова екскурсовода.

6. Екскурсовод як інформатор, коментатор, співрозмовник, радник, емоційний лідер. Форми ораторського мистецтва екскурсовода.

7. Зовнішня та внутрішня мова екскурсовода прихований діалог. Стиль та культура мови. Мовний етикет. Темп та ритм мови. Логічні наголоси. Невербальні засоби спілкування. Класифікація жестів, що використовуються в екскурсійному показі.

8. Вказівні, просторові, реконструктивні, спонукальні, емоційні жести. Міміка та поза екскурсовода. Екскурсійний етикет.

Література:

Основна: 5, 7, 8, 12, 13, 14, 16.

Додаткова: 2, 12, 13.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Серед усіх видів навчальної роботи важливе місце належить самостійній підготовці студентів. Вона включає в себе пошуки і підбір літератури, працю над обраною літературою (книгою), написання рефератів, доповідей, повідомлень, наукових статей тощо. Метою цих рекомендацій є вироблення в студентів навичок самостійної роботи, розвиток інформаційної культури, формування навичок підготовки публікації наукових доробків.

Самостійна робота студентів буде ефективною лише за умов її кваліфікованої організації та реалізації в освітньому процесі як цілісної системи, що охоплює всі етапи навчання у вищих навчальних закладах.

Головною метою так званої „організаційної стратегії” є створення прийнятних психолого-дидактичних умов для розвитку інтелектуальної ініціативи, самостійного наукового мислення та відповідальності студентів під час будь-якої навчальної діяльності як в аудиторії, так і поза нею; формування у них навичок самоорганізації та самовиховання з тим, щоб і в подальшій професійній діяльності вони були спроможні постійно підвищувати власну кваліфікацію.

Домінуючим принципом організації самостійної роботи є така індивідуальна робота всіх студентів, при якій вони переходять від формального і досить пасивного виконання ними навчального навантаження до пізнавальної активності з формуванням особистої думки під час вирішення проблемних і творчих питань.

Пріоритетна роль в організації самостійної роботи студентів належить викладачеві. Педагогічний компонент - це та частина викладання, яка є найбільш значущою у підготовці майбутніх фахівців. Саме педагоги створюють атмосферу підвищеного психологічного комфорту, що, в свою чергу, позитивно впливає на процес освоєння знань.

Мета самостійної роботи

Самостійна робота з дисципліни «Екскурсологія» призначено для студентів напряму підготовки 140103 «Туризм» та укладено з урахуванням сучасних вимог до навчально-методичних документів і професійних компетенцій освітньо-кваліфікаційної характеристики магістрів з туризму. Вивчення теоретично-методологічних та практичних аспектів формування, функціонування і розвитку екскурсійної діяльності та практичний підхід до вирішення проблем надання екскурсійних послуг туристам. Головною метою є створення прийнятних психолого-дидактичних умов для розвитку інтелектуальної ініціативи, самостійного наукового мислення та відповідальності студентів під час будь-якої навчальної діяльності як в аудиторії, так і поза нею; формування у них навичок самоорганізації та самовиховання з тим, щоб і в подальшій професійній діяльності вони були спроможні постійно підвищувати власну кваліфікацію. Передбачається проведення практичних занять для набуття навичок у вирішенні організаційних і технологічних задач при наданні екскурсійних послуг.

Завдання самостійної роботи

Завданням вивчення дисципліни «Екскурсологія» є теоретична та практична підготовка студентів професійного спрямування «Туризм» з питань методології та методики екскурсійної справи; педагогічної техніки екскурсійної

роботи; психології екскурсійної діяльності; формування організаторських, комунікативних та аналітичних здібностей екскурсовода.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ

1. Організація діяльності з надання екскурсійних послуг у підприємствах сфери туризму та рекреації.
2. Історія розвитку та сучасний стан екскурсійної справи в Україні.
3. Природно-ресурсний потенціал екскурсійної діяльності в регіонах України.
4. Основи екскурсознавства та організація екскурсійної роботи на туристсько-екскурсійних підприємствах
5. Оцінка якості екскурсії. Прослуховування екскурсії як вид контролю за якістю проведення екскурсії.
6. Основні критерії оцінки екскурсії.
7. Рецензування методичної документації.
8. Методика розбору екскурсії.
9. Основні поняття музеєзнавства.
10. Сутність диференційованого підходу.
11. Види угруповань екскурсантів.
12. Системний підхід до екскурсійного обслуговування різних верств місцевого населення.
13. Комплексні програми екскурсійного обслуговування школярів.
14. Класифікація музеїв.
15. Експозиційно - виставкова складова музейних екскурсій.
16. Методика розрахунків ємності територіальних ринків екскурсійних послуг.
17. Шляхи активізації підприємницької діяльності у сфері екскурсійних послуг.
18. Загальні положення законодавства щодо екскурсійної діяльності.
19. Нормативно-правове забезпечення надання екскурсійних послуг.
20. Ретроспективний аналіз нормативно-правового регулювання екскурсійної діяльності.
21. Перерахуйте основні функції екскурсії.
22. Які принципи є основою для функції наукової пропаганди?
23. Охарактеризуйте принцип зв'язку з сучасністю. Які є аспекти показу сучасності?
24. Як відбувається процес поєднання двох і більше функцій в екскурсії?
25. Чому екскурсію можна розглядати як форму спілкування?
26. Охарактеризуйте роль екскурсовода в організації процесу екскурсії як форми активного спілкування.
27. Який із аспектів екскурсії є найважливішим?
28. Перерахуйте категорії методів за значенням і сферами застосування. До якої з категорій можна віднести екскурсійний метод?
29. Чому екскурсійний метод називають комплексним?
30. Зобразіть у вигляді схеми цілі екскурсійного методу.
31. На які три типи можна розділити міські екскурсії?
32. Міські екскурсії, в яких відображається сучасність поділяються на
33. При розробці і проведенні екскурсії на історичну тему необхідно використовувати ... принцип.
34. Найважливішою особливістю в проведенні екскурсій на архітектурно-містобудівні теми є - .

35. В яких випадках можливе проведення літературних екскурсій?
36. Які об'єкти для показу використовуються в мистецтвознавчих екскурсіях?
37. Чи можливий поділ природознавчих екскурсій на оглядові і тематичні?
38. По якій схемі будується маршрут промислової екскурсії?
39. Яка з екскурсій предметом вивчення має локальну територію?
40. В якій з екскурсій використовується маршрутна інформація

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО ЗАЛІКУ

1. Поняття та завдання екскурсології
2. Предмет дослідження екскурсології
3. Екскурсійний метод
4. Методологія та методика екскурсійної справи
5. Історія розвитку екскурсології
6. Зв'язок екскурсології з іншими науками
7. Дидактичні принципи екскурсійного процесу: науковість, доступність, системність, переконливість
8. Педагогічні завдання екскурсії та педагогічна техніка екскурсовода. психологічні особливості екскурсії
9. Пізнавальний, емоційний та вольовий процеси пізнання екскурсійного матеріалу
10. Екскурсія як інформаційний процес
11. Дотримання законів логіки в екскурсійній діяльності
12. Методи пізнання та їх використання в екскурсійному процесі.
13. Вимоги до екскурсійного методу.
14. Діалектичні, формально-логічні, конкретно-історичні та часткові
15. методи в екскурсології.
16. Предметність та речова доказовість (наочність) екскурсійного методу. Поєднання в екскурсійному методі методів навчання та виховання. Локальний та моторний принципи екскурсійної методики.
17. Способи та прийоми повідомлення знань в екскурсії.
18. Комплексний характер екскурсійного методу.
19. Виховний вплив екскурсовода на екскурсантів.
20. Культурно-просвітницькі аспекти екскурсійної роботи.
21. Виховне значення тематичних екскурсій.
22. Особливості поєднання у екскурсії завдань навчання і виховання.
23. Педагогічні рівні переходу від прямого дедуктивного до ймовірного пояснення.
24. Осмислення екскурсійної інформації.
25. Використання екскурсоводом методів переконання, приучення, вимагання та заохочення.
26. Виховання у екскурсантів навичок самостійного дослідження об'єктів. Дидактичне та виховне завдання екскурсовода.
27. Конструктивний, організаторський, комунікативний та пізнавальний компоненти екскурсійної діяльності.
28. Післяекскурсійна робота екскурсовода.
29. Педагогічна техніка та її елементи.
30. Екскурсія як процес пізнання.
31. Механізми сприйняття інформації.
32. Пізнавальні, емоційні та вольові процеси сприйняття екскурсійного матеріалу.
33. Поєднання чуттєвого та логічного методів пізнання в процесі екскурсії. Уявлення, судження та умовиводи як складові процесу мислення екскурсантів.

34. Асоціації в екскурсіях.
35. Словесні, наочні та практичні методи роботи екскурсовода з екскурсантами.
36. Правила екскурсійного спілкування.
37. Психологічний контакт між екскурсоводом та групою, методи його встановлення та підтримки.
38. Активність екскурсантів як показник ефективності екскурсії. Зацікавленість та її прояви.
39. Особливості сприйняття інформації.
40. Дедуктивний та індуктивний методи пізнання в екскурсіях. Види пам'яті. Привертання, концентрація та переключення уваги.
41. Втрата і деконцентрація уваги та способи їх подолання.
42. Вимоги логіки до змісту та способу подання екскурсійного матеріалу. Логічна форма екскурсії.
43. Закони логіки, які необхідно враховувати під час підготовки екскурсії: закон тотожності, закон протиріччя, закон виключеного третього, закон достатньої підстави.
44. Логічні проблеми в екскурсії та можливості їх усунення.
45. Умовивід як логічна форма отримання знань екскурсантами.
46. Ступені умовиводу посилення, висновки, нове судження.
47. Логічні переходи в екскурсіях.
48. Підпорядковані, тотожні, протилежні, співвідносні та спів підпорядковані логічні переходи.
49. Загальна та часткова екскурсійна методика.
50. Структура методики екскурсійної роботи.
51. Методика екскурсійного показу та методика екскурсійної розповіді. Особливості екскурсійної методики у різних видах екскурсій.
52. Вимоги екскурсійної методики. Забезпечення безперервності екскурсії як процесу засвоєння знань.
53. Варіанти поєднання показу та розповіді в екскурсії
54. Використання пауз.
55. Напрями підвищення якості методичної роботи в екскурсійних установах. Науково-методична література.
56. Виникнення професії «екскурсовод»: вітчизняний та закордонний досвід. Вимоги до екскурсовода. Престиж професії. Особистість екскурсовода. Активна життєва позиція. Конструктивні, організаторські, комунікативні та аналітичні здібності екскурсовода. Тенденційність в роботі екскурсовода. Роль темпераменту екскурсовода у проведенні екскурсії.
57. Авторитет та індивідуальність екскурсовода. Моральні якості. Самооцінка.
58. Професійна майстерність екскурсовода. Знання та уміння. Ерудиція екскурсовода.
59. Фактори, що впливають на екскурсійну майстерність. Інтуїція екскурсовода. Шляхи підвищення екскурсійної майстерності.
60. Професійні вміння та навички екскурсовода. Система навчальних вправ. Домашні завдання. Мова екскурсовода.
61. Екскурсовод як інформатор, коментатор, співрозмовник, радник,

емоційний лідер. Форми ораторського мистецтва екскурсовода.

62. Зовнішня та внутрішня мова екскурсовода прихований діалог. Стиль та культура мови. Мовний етикет. Темп та ритм мови. Логічні наголоси. Невербальні засоби спілкування. Класифікація жестів, що використовуються в екскурсійному показі.

63. Вказівні, просторові, реконструктивні, спонукальні, емоційні жести. Міміка та поза екскурсовода. Екскурсійний етикет.

ТЕСТИ

1. До числа першочергових екскурсологічних завдань відносяться:

- а) необхідність дослідження історичних етапів розвитку екскурсійної справи;
- б) потреба наукового осмислення туризму як феномена світоглядницької культури людини;
- в) збагачення особистості моральними, етичними цінностями;
- г) поповнення та закріплення знань з культурології.

2. Сучасна екскурсологія враховує такі важливі складові як:

- а) формування гармонійно розвиненої та суспільно активної особистості з науковим світоглядом;
- б) перехід до основних методів розвитку екскурсійної галузі; впровадження системи стандартів якості та культури екскурсійного обслуговування;
- в) системи, які спрямовані на задоволення потреб людей різних категорій;
- г) вивчення духовних потреб широких верств населення.

3. Теорія екскурсології в значній мірі розвивається на основі:

- а) теорії;
- б) історії;
- в) історичним та культурним надбанням краю;
- г) практики.

4. Вимоги, що висуваються до екскурсії:

- а) збагачення особистості моральними, етичними цінностями;
- б) культурно-пізнавальна значущість і точність композиції й виконання екскурсії;
- в) поповнення та закріплення знань з культурології;
- г) всебічно розвивати туриста та формувати колективістське мислення громадян.

5. Конкретно-історичний метод це:

- а) узагальнення і абстрагування;
- б) сходження від конкретного до абстрактного;
- в) індукція і дедукція;
- г) сходження від абстрактного до конкретного.

6. Педагогіка - це:

- а) наука про виховання як спеціально організовану виховну діяльність;
- б) наука про процес взаємообумовленої діяльності того, хто навчає і того, хто навчається;
- в) сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси розвитку особистості;
- г) наука про закономірності виховання, освіти і навчання підростаючого покоління і дорослих.

7. Мистецтвознавчі екскурсії направлені на:

- а) вивчення мистецтва й культури певного регіону;
- б) виховання у екскурсантів поваги до батьківщини;
- в) дбайливе відношення до природи, тваринного і рослинного світу.
- г) естетичне виховання екскурсантів.

8. Для екскурсовода, як і для педагога, характерні чотири компоненти діяльності:

- а) комунікативний, виховний, освітній, творчий;
- б) науковий, пізнавальний, організаторський, освітній;
- в) пізнавальний, інформаційний, освітній, комунікативний;
- г) конструктивний, організаторський, комунікативний і пізнавальний.

9. За масштабами застосування можна виділити такі види методів:

а) гранично загальні методи, метод опитування та анкетування;

б) філософські, загальнонаукові, частково наукові та методики, які застосовуються для вирішення специфічних задач в конкретній галузі певної науки;

- в) наукові, філософські, історичні;
- г) соціальні, філософські, гносеологічні.

10. Виділіть основні форми діалектики:

- а) антична, французька й німецька;
- б) стародавня, антична, французька;
- в) антична, німецька ідеалістична діалектика та матеріалістична;
- г) стародавня, нова й німецька.

11. Логічні прийоми в екскурсії це -:

- а) аналіз, синтез, індукція і дедукція;
- б) порівняння, аналіз, синтез, абстрагування і узагальнення;
- в) порівняння, експеримент, синтез й аналіз;
- г) порівняння й узагальнення.

12. Висновок в екскурсії це:

а) форма мислення, за допомогою якої з одного або декількох думок виводиться нова думка;

- б) завершення розповіді;
- в) логічна форма отримання знань;
- г) форма мислення, за допомогою якої доходять того чи іншого висновку.

13. Екскурсійна методика поділяється на:

- а) загальну і приватну;
- б) суспільну й моральну;
- в) наукову й загальну;
- г) історичну й наукову.

14. Методика проведення екскурсій поділяється на :

а) методику підготовки екскурсовода до проведення чергової екскурсії та її проведення;

- б) методику проведення екскурсії та методики післяекскурсійної роботи;
- в) методику розробки нової для даного бюро теми та її проведення;
- г) методику показу і методику розповіді.

15. Фактори, які впливають на рівень екскурсійної майстерності:

а) рівень підготовки методичної документації, відбір екскурсійних об'єктів, побудова маршруту;

б) рівень підготовки методичної документації, відбір екскурсійних об'єктів, побудова маршруту, матеріал для розповіді, зміст «портфеля екскурсовода»;

- в) загальна ерудиція, рівень знань по, темі, володіння екскурсійною методикою, культура мови, практичні вміння і професійні навички;
- г) матеріал для розповіді, зміст «портфеля екскурсовода».

16. Основу ефективного спілкування з аудиторією визначає ряд особистих характеристик:

- а) здібності (відповідний рівень інтелекту, голосові дані, правильна вимова, інтонація тощо);
- б) готовність до ораторського досвіду (системність і глибина індивідуального досвіду, широта знань, професійна орієнтованість тощо);
- в) співучасть у процесі спілкування (вміння одночасно володіти собою та аудиторією, матеріалом екскурсії тощо);
- г) всі відповіді вірні.

17. Екскурсологія вивчає:

- а) оздоровлення, розвиток адаптивних можливостей організму;
- б) вплив туристичних об'єктів на свідомість людей;
- в) історичні процеси розвитку туризму;
- г) підготовку кваліфікованих фахівців екскурсійної сфери.

18. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури було створене у:

- а) 1962 р;
- б) 1864 р;
- в) 1954 р;
- г) 1965 р.

19. Основою екскурсійного процесу є:

- а) екскурсійний прийом;
- б) екскурсійне пізнання;
- в) екскурсійний метод;
- г) екскурсійна розповідь.

20. До дидактичних принципів екскурсійного процесу відносять:

- а) науковість, ідейність, зв'язок з життям, доступність, системність, дохідливість і переконливість;
- б) конкретність, чіткість, насиченість, реальність;
- в) положення, основи, засади, які становлять фундамент змісту, форм, методів і прийомів виховного процесу;
- г) системність, новизна, ідейність.

21. Екскурсологія вивчає:

- а) оздоровлення, розвиток адаптивних можливостей організму;
- б) вплив туристичних об'єктів на свідомість людей;
- в) історичні процеси розвитку туризму;
- г) підготовку кваліфікованих фахівців екскурсійної сфери.

22. Екскурсії за метою поділяються на:

- а) учбові, культурно-освітні, наукові;
- б) навчальні, виховні, культурні;
- в) натурні, виховні, освітні;
- г) освітні, учбові, виховні.

23. До дидактичних принципів екскурсійного процесу відносять:

- а) науковість, ідейність, зв'язок з життям, доступність, системність, дохідливість і переконливість;
- б) конкретність, чіткість, насиченість, реальність;
- в) положення, основи, засади, які становлять фундамент змісту, форм, методів і прийомів виховного процесу;
- г) системність, новизна, ідейність.

24. Педагогічні методи повідомлення знань розділяються на:

- а) індуктивні і дедуктивні;
- б) філософські або гранично загальні методи;
- в) загальнонаукові методи;
- г) частково наукові методи, які застосовуються в окремих науках або в групі наук.

25. Педагогічна техніка це:

- а) вміння управляти увагою;
- б) комплекс знань, умінь і навиків, необхідних педагогові для того, щоб ефективно застосовувати на практиці обрані ним методи педагогічної дії;
- в) знання основ педагогіки;
- г) володіння культурою мови, технікою міміки.

26. Якими властивостями характеризуються методи всіх рівнів наукового пізнання?

- а) науковість, загальнозрозумілість, надійність;
- б) прямолінійність, чіткість, науковість;
- в) відсутність необґрунтованості в застосуванні того чи іншого об'єкту, результативність;
- г) чіткість, детермінованість, підпорядкованість певній меті; результативність, надійність.

27. Назвіть закон який є ядром, суттю діалектики

- а) закон динаміки;
- б) закон єдності і боротьби протилежностей;
- в) закон цілісності й нероздільності;
- г) закон взаємозв'язку протилежностей.

28. Закон тотожності це:

- а) в ході розповіді про об'єкт (явищі, події) останній не розглядався як щось відмінне від того, що він є;
- б) що яка-небудь думка в розповіді екскурсорода не може міняти свій зміст протягом всієї екскурсії;
- в) всяка думка в процесі міркування повинна бути тотожною сама собі;
- г) всяка думка повинна бути обґрунтованою.

29. Повний час екскурсії це:

- а) Час показу + Час розповіді + Паузи;
- б) Час розповіді + Час показу + паузи;
- в) Час розповіді + паузи + Час показу;
- г) Час показу + паузи + Час розповіді.

30. Сприйняття матеріалу екскурсії ґрунтується на поєднанні трьох видів психічних процесів:

- а) пізнавальних, емоційних, вольових ;
- б) чуттєвих, пізнавальних, вольових;
- в) переживання, мислення, уявлення;
- г) мислення, уявлення, відчуття.

31. Екскурсовод повинен пам'ятати, що слухачі постійно виконують потрібну роботу:

- а) сприймають розповідь екскурсовода, «перекладають» на внутрішню особисту мову, усвідомлюють зміст;
- б) сприймають розповідь екскурсовода, спостерігають за об'єктом, усвідомлюють зміст;
- в) сприймають розповідь екскурсовода, спостерігають за об'єктом, «перекладають» на внутрішню особисту мову;
- г) сприймають розповідь екскурсовода, усвідомлюють зміст, аналізують почуте.

32. Найважливішими функціями екскурсології є:

- а) науково-методична, просвітницька, виховна, емоційно-естетична;
- б) просвітницька, навчальна, ґносеологічна;
- в) виховна, естетична, наукова;
- г) пізнавальна, виховна, просвітницька, наукова.

33. За місцем розміщення об'єктів екскурсії поділяються на:

- а) міські і приміські;
- б) міські і сільські;
- в) натурні і музейні;
- г) вуличні і музейні.

34. Термін "метод" означає:

- а) спосіб або образ теоретичних дій;
- б) система прийомів теоретичного дослідження, практичного досягнення поставленої мети, цілеспрямованого проведення певної роботи;
- в) побудови і обґрунтування нових знань;
- г) сукупність внутрішніх, по відношенню до матеріалу, об'єктивних правил і способів дослідження.

35. Мета екскурсійного методу:

- а) навчання і пізнання;
- б) взаєморозуміння та поваги між народами і суспільствами;
- в) передача певної системи знань і формування всесторонньо розвиненої особи;
- г) розвитку і постійному самовдосконаленні особистості.

36. Основою педагогічного процесу є:

- а) педагогічна майстерність, мистецтво педагога;
- б) взаємодія двох сторін: екскурсовода і екскурсантів;
- в) педагогічна теорія і практика;
- г) програма, яка створена на засадах загальнолюдських цінностей.

37. Найважливішими функціями екскурсології є:

- а) науково-методична, просвітницька, виховна, емоційно-естетична;

- б) просвітницька, навчальна, гносеологічна;
- в) виховна, естетична, наукова;
- г) пізнавальна, виховна, просвітницька, наукова.

38. Індуктивний метод повідомлення знань це:

- а) екскурсовод йде від загального до приватного і лише після цього за допомогою аргументів доводить тезу;
- б) формулювання підтеми або одного з основних питань;
- в) екскурсовод узагальнює факти і робить висновки на основі викладеного матеріалу, просуваючись від приватного до загального;
- г) екскурсовод узагальнює факти і робить висновки на основі викладеного матеріалу.

39. Метод - це:

- а) це сукупність певних правил, прийомів, способів, норм наукового пізнання і практичної діяльності;
- б) способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців;
- в) вид суспільної діяльності, який впливає на особистість у певному напрямі;
- г) способи, спрямовані на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

40. До загальнонаукових методів належать:

- а) загальні й часткові;
- б) спостереження, експеримент, моделювання, аксіоматичний метод;
- в) індукції і дедукції;
- г) емпіричні і теоретичні.

41. Різновидами антидіалектичного методу є:

- а) софістика, еkleктика та негативна діалектика;
- б) еkleктика, софістика, дидактика;
- в) антидіалектика, дидактика, теоретика;
- г) діалектика, метафізика, софістика.

42. Закон тотожності це:

- а) в ході розповіді про об'єкт (явищі, події) останній не розглядався як щось відмінне від того, що він є;
- б) що яка-небудь думка в розповіді екскурсовода не може міняти свій зміст протягом всієї екскурсії;
- в) всяка думка в процесі міркування повинна бути тотожною сама собі;
- г) всяка думка повинна бути обґрунтованою.

43. З кількох ступенів складається висновок?

- а) 2-ох;
- б) 3-ох;
- в) 4-ох;
- г) 5-ох.

44. Екскурсійна методика є:

- а) історичною;
- б) суспільною;
- в) приватною;
- г) загальною.

45. Сприйняття матеріалу екскурсії ґрунтується на поєднанні трьох видів психічних процесів:

- а) пізнавальних, емоційних, вольових;
- б) чуттєвих, пізнавальних, вольових;
- в) переживання, мислення, уявлення;
- г) мислення, уявлення, відчуття.

46. Перші самодіяльні туристичні об'єднання, які в першу чергу були розраховані на організацію саме екскурсійних маршрутів, виникають у:

- а) Києві, Харкові;
- б) Вінниці, Криму;
- в) Ужгороді, Харкові;
- г) Києві, Ялті.

47. По своєму значенню і сферам застосування всі методи, використовувані в діяльності людини, можуть бути розділені на:

- а) діалектико-матеріалістичні методи, загальні, конкретно-історичні методи, частинні методи;
- б) матеріалістичні методи, загальні, конкретні;
- в) історичні, загальні, діалектико-матеріалістичні методи;
- г) наукові, загальні, конкретно-історичні.

48. Перші самодіяльні туристичні об'єднання, які в першу чергу були розраховані на організацію саме екскурсійних маршрутів, виникають у:

- а) Києві, Харкові;
- б) Вінниці, Криму;
- в) Ужгороді, Харкові;
- г) Києві, Ялті.

49. По своєму значенню і сферам застосування всі методи, використовувані в діяльності людини, можуть бути розділені на:

- а) діалектико-матеріалістичні методи, загальні, конкретно-історичні методи, частинні методи;
- б) матеріалістичні методи, загальні, конкретні;
- в) історичні, загальні, діалектико-матеріалістичні методи;
- г) наукові, загальні, конкретно-історичні.

50. Назвіть складові частини екскурсії і основні елементи:

- а) методика підготовки і методика проведення екскурсій;
- б) повідомлення знань;
- в) рух (моторність);
- г) показ і розповідь.

51. Поняття "Педагогічна майстерність екскурсовода" включає:

- а) інтуїцію, пошана особи екскурсанта;
- б) майстерне використання наукових засобів в цілях виховання;
- в) знання за фахом; здібності до аналізу, образного мислення; розуміння психології екскурсанта; уміння управляти групою; знання і уміння в області педагогічної техніки;
- г) оволодіння знаннями та вміннями творити прекрасне в житті.

52. Які педагогічні завдання здійснює екскурсовод під час екскурсії:

- а) формування наукового світогляду і раціонального мислення;

- б) дидактичне і виховне;
- в) моральне і виховне;
- г) розвиток інтелектуальних можливостей та оволодіння навичками.

53. Будь-який метод формується на основі:

- а) певної теорії;
- б) зразка;
- в) плану;
- г) події.

54. Діалектика - це:

а) це вчення про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та пізнання і сформований на цьому вченні універсальний метод мислення та діяльності;

б) система знань, що має характер передбачення відносно якого-небудь явища;

в) недоведене твердження, припущення або здогад;

г) набір дій і спостережень, які виконуються для перевірки (істинності чи хибності) гіпотези або наукового дослідження причинних зв'язків між феноменами.

55. До логічних законів належать:

- а) визначеність, несуперечність, послідовність, обґрунтованість;
- б) ідейність, науковість, логічність;
- в) послідовність, логічність, науковість;
- г) логічність, змістовність, визначеність.

56. Закон суперечності це:

а) в ході розповіді про об'єкт (явищі, події) останній не розглядався як щось відмінне від того, що він є;

б) в розповіді екскурсовода про який-небудь об'єкт (події або явищі) даний об'єкт не повинен підмінятися іншим;

в) яка-небудь думка в розповіді екскурсовода може міняти свій зміст протягом всієї екскурсії;

г) між твердженням і запереченням чого-небудь немає нічого третього.

57. Грецьке слово "метод" в буквальному перекладі означає:

- а) спосіб до чого-небудь;
- б) шлях до чого-небудь;
- в) мета до чого-небудь;
- г) дія до чого-небудь.

58. Предметом екскурсійної методики є:

а) цілеспрямоване вивчення, систематизація, формулювання, роз'яснення і застосування на практиці засобів і методів виховання і навчання;

б) застосування на практиці засобів і методів виховання і навчання;

в) методичні прийоми;

г) прийоми та засоби екскурсології.

59. Екскурсійна майстерність це :

а) це особливий вид мистецтва, який побудований на активному використанні і умілому поєднанні показу і розповіді;

б) загальні знання (ерудиція) і знання за фахом (ерудиція за фахом), знання

екскурсійної теорії, методики ведення екскурсії, психології і педагогіки, основ ораторського мистецтва, логіки і етики;

в) пам'ять, спостережливість, уява, кмітливість;

г) особливий вид мистецтва, який крім власної специфічної професійної основи, включає елементи інших видів майстерності (педагогічної, лекторської та ін.).

60. Недоліки в екскурсії:

а) інформаційне перевантаження (велика кількість цифр, фактів); незавершеність викладу основних питань і підтем (відсутність висновків);

б) лекційність (розповідь переважає над показом), інформаційне перевантаження (велика кількість цифр, фактів); незавершеність викладу основних питань і підтем (відсутність висновків); ескізність показу та розповіді (поверховість); переважання часткового, випадкового, другорядного;

в) ескізність показу та розповіді (поверховість); переважання часткового, випадкового, другорядного;

г) лекційність (розповідь переважає над показом), ескізність показу та розповіді (поверховість); переважання часткового, випадкового, другорядного.

61. До числа першочергових екскурсологічних завдань відносяться:

а) необхідність дослідження історичних етапів розвитку екскурсійної справи;

б) потреба наукового осмислення туризму як феномена світоглядницької культури людини;

в) збагачення особистості моральними, етичними цінностями;

г) поповнення та закріплення знань з культурології.

62. Вимоги, що висуваються до екскурсії:

а) збагачення особистості моральними, етичними цінностями;

б) культурно-пізнавальна значущість і точність композиції й виконання екскурсії;

в) поповнення та закріплення знань з культурології;

г) всебічно розвивати туриста та формувати колективістське мислення громадян.

63. Сучасна екскурсологія враховує такі важливі складові як:

а) формування гармонійно розвиненої та суспільно активної особистості з науковим світоглядом;

б) перехід до основних методів розвитку екскурсійної галузі; впровадження системи стандартів якості та культури екскурсійного обслуговування;

в) системи, які спрямовані на задоволення потреб людей різних категорій;

г) вивчення духовних потреб широких верств населення.

64. Конкретно-історичний метод це:

а) узагальнення і абстрагування;

б) сходження від конкретного до абстрактного;

в) індукція і дедукція;

г) сходження від абстрактного до конкретного.

65. Мистецтвознавчі екскурсії направлені на:

а) вивчення мистецтва й культури певного регіону;

- б) виховання у екскурсантів поваги до батьківщини;
- в) дбайливе відношення до природи, тваринного і рослинного світу.
- г) естетичне виховання екскурсантів.

66. Робота екскурсовода включає:

- а) проведення екскурсії;
- б) самостійну підготовку до екскурсії;
- в) участь у роботі методичних секцій;
- г) всі відповіді правильні.

67. До основних критеріїв оцінки екскурсії слід віднести:

- а) зміст екскурсії;
- б) методика і техніка проведення;
- в) проведення екскурсії;
- г) всі відповіді правильні.

68. Організація екскурсійного обслуговування в правовому полі відбувається в умовах урахування широкого кола питань, що включають дотримання:

- а) загальних положень правової бази регулювання туристичної діяльності в Україні;
- б) правового статусу туриста;
 - в) організації туристичного підприємництва;
 - г) всі відповіді вірні.

69. Основи правового регулювання в сфері надання екскурсійних послуг визначаються Законами України:

- а) Про туризм, Про підприємництво;
- б) Про страхування, Про рекламу;
- в) Про захист прав споживачів, Про захист від недобросовісної конкуренції;
- г) всі відповіді вірні.

70. Основи правового регулювання в сфері надання екскурсійних послуг визначаються Постановою Кабінету Міністрів:

- а) «Про затвердження Порядку організації виїздів за кордон у туристичну подорож, на відпочинок та оздоровлення» від 21 грудня 2005 р. № 1251;
- б) «Про організаційне і фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні» від 14 квітня 1997 р. № 323;
- в) Наказом Державного комітету статистики України «Про затвердження форм державної статистичної звітності з питань туризму та інструкцій щодо їх заповнення» від 4 березня 1998 р. № 96;
- г) всі відповіді вірні.

71. Виберіть характерні риси показу як елементу екскурсії:

- а) активність та логічна послідовність;
- б) чільне значення та визначальна роль;
- в) сюжетність та парадоксальність показу;
- г) всі відповіді вірні.

72. До методичного прийому розповіді не належить:

- а) прийом інтеграції;

- б) прийом індукції;
- в) прийом дедукції;
- г) клімактеричний прийом.

73. Під нормативно-правовою базою туризму розуміють:

- а) сукупність нормативно-правових документів що регулюють туристичну діяльність;
- б) сукупність загальнозаконодавчих, галузевих і нормативних документів, які регулюють туристичну діяльність;
- в) сукупність державних та міжнародних правових актів, які регулюють туристичну діяльність;
- г) міжнародні та національні стандарти, що регулюють туристичну діяльність.

74. ГОСТ 28681.1-95 закріпив, що: «...проекування послуги «екскурсія» передбачає визначення:

- а) тематичної спрямованості;
- б) об'єктів огляду;
- в) тривалості екскурсії;
- г) всі відповіді вірні.

75. Основні поняття екскурсійної діяльності були юридично закріплені Законом України:

- а) Про туризм;
- б) Про підприємництво;
- в) Про ліцензування певних видів господарської діяльності;
- г) Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

76. Формування галузевих засад підприємницької діяльності, пов'язаної з організацією та наданням туристичних послуг, було розпочато прийняттям Закону України:

- а) Про підприємництво;
- б) Про ліцензування певних видів господарської діяльності;
- в) Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;
- г) Про туризм.

77. Метою ліцензійних умов було:

- а) впорядкування туристичної діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання України;
- б) захист прав та інтересів держави в галузі туризму;
- в) захист прав та інтересів суб'єктів туристичної діяльності;
- г) всі відповіді вірні.

78. Підготовка нової екскурсії проходить в:

- а) два етапи;
- б) три етапи;
- в) чотири етапи;
- г) п'ять етапів.

79. Висновок в екскурсії:

- а) повинен займати за часом 5-7 хвилин;

- б) складається з двох частин;
- в) так само важливий, як і вступ, і основна частина;
- г) всі відповіді вірні.

80. «Виховання любові й поваги до своєї малої батьківщини, естетичне виховання.»-це приклад формулювання:

- а) завдання екскурсії
- б) основної думки
- в) мети екскурсії
- г) цілі екскурсії

81. При організації об'їзду (обходу) маршруту необхідно:

- а) ознайомитися із плануванням траси, вулицями, площами, по яких прокладений маршрут;освоїти під'їзд на автобусі до об'єктів або місць стоянок;
- б) провести хронометраж часу, необхідного для показу об'єктів, їхньої словесної характеристики й пересування автобуса (пішохідної групи), а також уточнити тривалість екскурсії в цілому;
- в) перевірити доцільність використання намічених об'єктів показу;вибрати методику ознайомлення з об'єктом;
- г) всі відповіді вірні.

82. Для оцінки об'єктів, які включаються в екскурсію, рекомендується використовувати критерії:

- а) пізнавальна цінність; збереженість об'єкта;
- б) популярність об'єкта; незвичайність (екзотичність) об'єкта;
- в) місцезнаходженняоб'єкта;тимчасовеобмеження показу об'єкта;
- г) всі відповіді вірні.

83. Наявність індивідуального тексту означає:

- а) що екскурсивод може під час екскурсії користуватися ним;
- б) що він весь текст повинен заучуватися напам'ять;
- в) що він повинен доноситися до екскурсантів слово в слово;
- г) що потрібно чітко дотримуватися його структури.

84. Переходи в екскурсії бувають:

- а) формальні та неформальні;
- б) формальні та конструктивні;
- в) логічні та формальні;
- г) неформальні та конструктивні.

85. До особливого методичного прийому відносять

- а) прийом дослідження;
- б) прийом інтеграції;
- в) прийом індукції;
- г) прийом дедукції.

86. Методичні прийоми діляться на:

- а) загальні та індивідуальні;
- б) загальні, окремі та одиничні;
- в) загальні, окремі, одиничні та прийоми, використовувані в певну пору року, дня;
- г) загальні, індивідуальні, одиничні та прийоми, використовувані в певну пору року, дня.

87. У поняття «умови показу» входить:

- а) правильно обрані точки показу;
- б) час, більш вигідний для показу;
- в) можливість відволікти увагу екскурсантів від об'єктів, далеких від теми;
- г) всі відповіді вірні.

88. Основними вимогами до розповіді є:

- а) тематичність, конкретність;
- б) зв'язаність, логічність;
- в) доступність викладу, закінченість суджень;
- г) всі відповіді вірні.

89. Коротке повідомлення екскурсовода про подію, явище, процес, очевидцями яких є екскурсанти -це прийом:

- а) репортажу;
- б) коментування;
- в) характеристики;
- г) екскурсійної довідки.

90. Психологічна культура мовлення включає поняття:

- а) змістовність;
- б) зрозумілість;
- в) граматична й стилістична виразність;
- г) всі відповіді вірні.

91. До невербальних засобів спілкування відноситься:

- а) жест, посмішка;
- б) постава, хода;
- в) міміка, рухи тіла;
- г) всі відповіді вірні.

92. Першим етапом в безпосередній розробці екскурсії є:

- а) складання маршруту;
- б) написання контрольного тексту;
- в) обробка фактичного матеріалу;
- г) визначення техніки ведення екскурсії.

93. Оптимальний склад творчої групи при підготовці нової екскурсії налічує:

- а) від 1 до 3 осіб;
- б) від 3 до 7 осіб;
- в) від 7 до 10 осіб;
- г) від 10 до 20 осіб.

94. До основних прийомів показу відносять:

- а) прийом опису;
- б) прийом панорамного показу;
- в) прийом посилення на очевидців;
- г) прийом персоніфікації.

95. Методичні прийоми, які використовуватимуться в екскурсії, визначають під час:

- а) складання маршруту;
- б) об'їзду маршруту;

- в) складання контрольного тексту;
 - г) визначення техніки проведення екскурсії.
- 96. До форм контролю за якістю екскурсії відносять:**
- а) рецензування методичної документації;
 - б) проведення пробних екскурсій;
 - в) оцінка індивідуальних текстів;
 - г) всі відповіді вірні.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА

Під час вивчення дисципліни «Екскурсологія» студенти виконують індивідуальне навчально-дослідне завдання ІНДЗ у вигляді розробки однієї з підтем навчальної екскурсії.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (далі ІНДЗ) необхідно для систематизації, закріплення теоретичних знань і набуття практичних навичок по дисципліні «Екскурсологія». Так само ІНДЗ дозволяє опанувати студентам необхідними навичками при рішенні конкретних практичних завдань по створенню нової екскурсії, розвитку навичок самостійної роботи й оволодінням методикою підготовки і ведення екскурсії.

Цілями виконання ІНДЗ є: закріплення, поглиблення й узагальнення знань, отриманих студентами на теоретичних і практичних заняттях, а також надбання навичок при проектуванні і здійсненні екскурсійного обслуговування за окремими етапами надання послуги, використовуючи існуючі технології.

При виконанні ІНДЗ студент повинен продемонструвати вміння в сфері науково-дослідної діяльності, уміння аналізу і синтезу інформаційних матеріалів по темі екскурсії, творчий підхід у представленні підтеми екскурсії.

ІНДЗ виконується студентами самостійно (або в творчих групах) протягом вивчення дисципліни із проведенням консультацій викладачем дисципліни відповідно до графіка навчального процесу та оприлюдненні результатів під час проведення підсумкового практичного заняття по дисципліні.

В результаті виконання індивідуального завдання студент повинен:

1. Розробити та описати об'єкти оглядової екскурсії «для групи студентів різна тема»

Основне завдання індивідуальної роботи студента:

- за обраною темою підібрати інформаційні джерела, в яких висвітлюється тема;

- для екскурсії рекомендується відбирати 12-18 об'єктів;

- розробити картки (паспорта) об'єктів за попередньо визначеними вимогами;

- технологічна картка екскурсії складається по графах таблиці;

- підготувати «портфель екскурсовода».

Приклад індивідуального навчально-дослідного завдання щодо проектування послуги «екскурсія».

Загальні вимоги до виконання індивідуального навчально-дослідного завдання

Під час вивчення дисципліни «Екскурсологія» студенти виконують індивідуальне навчально-дослідне завдання ІНДЗ у вигляді розробки проекту однієї із тем навчальної екскурсії та оформлення технологічної документації.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (далі ІНДЗ) необхідно для систематизації, закріплення теоретичних знань і набуття практичних навичок із дисципліни «Екскурсологія». Так саме ІНДЗ дозволяє опанувати студентам необхідними навичками при рішенні конкретних практичних завдань по створенню нової екскурсії, розвитку навичок самостійної роботи й оволодінням методикою підготовки і ведення екскурсії.

Цілями виконання ІНДЗ є: закріплення, поглиблення й узагальнення знань,

отриманих студентами на теоретичних і практичних заняттях, а також надбання навичок при проектуванні і здійсненні екскурсійного обслуговування за окремими етапами надання послуги, використовуючи існуючі сучасні інформаційні технології.

При виконанні ІНДЗ студент повинен продемонструвати вміння в сфері науково-дослідної діяльності, уміння аналізу і синтезу інформаційних матеріалів по темі екскурсії, творчий підхід у проектуванні послуги «екскурсія».

ІНДЗ виконується студентами самостійно (або в творчих групах) протягом вивчення дисципліни із проведенням консультацій викладачем дисципліни відповідно до графіка навчального процесу та захистом результатів проектування під час проведення підсумкового практичного заняття по дисципліні.

В результаті виконання індивідуального завдання студент повинен:

- підготувати і належними чином оформити повний пакет необхідних технологічних документів і матеріалів по обраній темі екскурсії;
- захистити технологічні документи проекту екскурсії на підсумковому практичному занятті — проведення пробної навчальної екскурсії.

Постановка завдання

На підставі матеріалів, які розкривають основні етапи історії зародження перших туристично-екскурсійних та краєзнавчих організацій в Західній Україні в 20-30-ті роки ХХ сторіччя (додаються до завдання), а також інших історичних та літературних джерел, треба розробити проект технологічної документації навчальної краєзнавчої екскурсії за темою «Станіславів у 3-х століттях».

Вихідні данні

- 1.1. Краєзнавчі матеріали до теми екскурсії «Станіславів у 3 століттях».
- 1.2. Технологічна карта екскурсії (форма 1).
- 1.3. Схема маршруту екскурсії (форма 2).
- 1.4. Вимоги до здійснення екскурсійної діяльності.
- 1.5. Обов'язки екскурсовода, гйда-перекладача.

Форма 1.

ТЕХНОЛОГІЧНА МАПА (КАРТА) ЕКСКУРСІЇ

Назва екскурсії _____

Тривалість (год.) _____

Протяжність (км.) _____

Автор- розробник (автор, колектив, організація) _____

Тематичний напрямок екскурсії _____

Маршрут екскурсії (у тому числі маршрут літній, зимовий)

Ділянки (етапи) переміщення за маршрутом з місця збору екскурсанті	Місця зупинки	Об'єкт показу	Тривалість показу	Основний зміст інформації	Вказівки по організації	Методичні вказівки

В до останнього пункту на конкретній ділянці							

Форма 2.

СХЕМА МАРШРУТУ ТРАНСПОРТНОЇ (ПІШОХІДНОЇ) ЕКСКУРСІЇ

Маршрут екскурсії

Тривалість (год.)

Протяжність (км.)

Схема маршруту (географічне зображення ділянок переміщення, місць зупинок з позначенням тривалості (хв.) та протяжності (км.).

Розшифровка схеми маршруту

1. Перелік географічних точок слідування транспорту за маршрутом.
2. Перелік зупинок.
3. Позначення місця початку екскурсії.

ІНДЗ оформлюється у вигляді Методичної розробки екскурсії в такому порядку:

1. Титульний аркуш.
2. Зміст
3. Технологічна карта екскурсії (таблиця).
4. Індивідуальний текст екскурсій на тему: —Станіславів у 3 століттях”. Підтема: —”.

(Текст містить такі структурні частини: Вступ, Основна частина, Висновки по підтемі.)

5. Картки об'єктів.

№ 1. _____ .

№ 2. _____ .

№п. _____ .

6. Матеріали Портфеля екскурсовода”.

№ 1. _____ .

7. Список використаних літературних та додаткових джерел інформації.

Обов'язкові:

- нумерація сторінок (верхній правій кут, враховуючи титульний аркуш);
- зміст з вказівкою сторінок;
- назви підрозділів виділяти жирним шрифтом, усі великі літери.

Мова написання - російська , українська.

Комп'ютерний набір: шрифт 14, інтервал 1,5

Роботу необхідно зброшурувати (папка-швидкозшивач).

Загальний обсяг роботи становить - 15 - 20 сторінок, з них: текст вступу - 1 стор., текст основної частини - 5-7 стор., висновків - 1 стор., технологічна карта (таблиця) - 2- 4 стор., матеріали «Портфеля екскурсовода» (достатньо однієї одиниці), картки об'єктів складаються на кожний основний об'єкт підтеми, кількість інформаційних джерел не лімітується.

Оцінювання індивідуального навчально-дослідного завдання

ІНДЗ оцінюється за такими параметрами:

- оформлення методичної розробки підтеми екскурсії, в тому числі карток об'єктів, технологічної карти, матеріалів «портфеля екскурсорода» (1-5 балів);
- індивідуальний текст (при оцінюванні враховуються такі вимоги до індивідуального тексту як: стислість, чіткість формулювань, необхідна кількість фактичного матеріалу, наявність інформації з теми, повне розкриття теми, літературна мова, доступність, емоційність - 1- 5 балів);
- технологічна карта (заповнення всіх колонок, виділення питань в підтемі, грамотно прописані і підібрані методичні прийоми, наявність логічного переходу 1-5 балів);
- поведження студента під час проведення пробної екскурсії (оцінка дотримання вимог екскурсійної техніки, користування методичними прийомами, мова екскурсорода, контакт з групою 1-10 балів).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Бабарицька В. К. Організація екскурсійної діяльності: Конспект лекцій./ В. К. Бабарицька, А. Я. Короткова, О. Ю. Малиновська. — К., 2006. — 50 с.
2. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: учебное пособие / Б. В. Емельянов. — М.: Советский спорт, 2007. — 216 с.
3. Енциклопедія українознавства. — К., 1994—1996.
4. Історія України // За заг. ред. В. А. Смолія. — К., 1997.
5. Закон України «Про внесення змін до закону України «Про туризм», від 18 листопада 2003 року, № 1282- IV.
6. ГОСТ 28681.1-95 Туристско-экскурсионное обслуживание. Проектирование туристских услуг.
7. ГОСТ 28681.2-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Туристические услуги. Общие требования».
8. ГОСТ 28681.3-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Требования по обеспечению безопасности туристов и экскурсантов».
9. Герцевич Н.А. Основы экскурсоведения. - Минск: Университетское, 1988. - 157с.
10. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности. Учебное пособие. - М.: Нолидж - 1996. - 312 с.
11. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: Учебник. - 3-е изд., перер. и дополн. / Б. В. Емельянов. - М.: Советский спорт, 2000. -224 с.
12. Емельянов Б.В. Экскурсоведение: Учебник. - 5-е изд. - М.: Советский спорт, 2004. - 216 с.
13. Илюхин М. М. Музейные экскурсии. Методические рекомендации / И.М. Илюхин. - М.: ЦРИБ «Турист», 1991 - 80 с.
14. Культурология и экскурсоведение: Конспекты лекций / Сост. С. В. Кулаев. - М.: Российская международная академия туризма, 1998. - 112
15. Мезенцева Г.Г. Музеезнавство / Г.Г. Мезенцева. - К., 1980. - 134
16. Менеджмент туризма: Туризм как объект управления: Учебник. Под ред. Квартальнова В.А. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 502с.
17. Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцями туристичного супроводу: Наказ Державної туристичної адміністрації України від 24 вересня 2004 р. // Офіційний вісник /країни. — 2004. — № 42.
18. Туристско-экскурсионное обслуживание. Проектирование услуг : ГОСТ 28681.1-95. — [Чинний від 1997-01-01]. — К. : Держстандарт України, [1997. — 26 с. — (Національний стандарт України).
19. Туристско-экскурсионное обслуживание. Требования по обеспечению безопасности туристов и экскурсантов : ГОСТ 28681.3— 95. — [Чинний від 1997—01—01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 14 с. — (Національний стандарт України).
20. Туристско-экскурсионное обслуживание. Туристские услуги. Общие требования: ГОСТ 28681.2-95. — [Чинний від 1997—01— 01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — Ис. — (Національний стандарт України).
21. Туристична діяльність в Україні: Нормативно-правове

регулювання/упорядник О. М. Роїна. (2-ге вид., змін, та доп.). — К: КНТ, 2006. — 464 с.

22. Основні тематичні напрями туристично-екскурсійних маршрутів України / Автори-упорядники Науменко Г. П., Попович С. І. — К., 2006. — 192 с.

23. Організація екскурсійної діяльності. Опорний конспект лекцій. Укладач О.О. Каролоп,- К.: Видавничий центр КНТЕУ. - 2002. - 45 с.

24. Савина Н. В. , Горбылева З М. Экскурсоведение; Учеб, пособие / НВ. Савина, З. М. Горбылева. - Мн.: БГЭУ, 2004. - 335 с.

25. Федорченко В. К., Костюкова О. М., Дьорови Т. А., Олексійко М. М. Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навч. посібник,- К.: “Кондор”. - 2004. - 166 с.

26. Чагайда І. М., Грибакова С. В. Екскурсоведство. Навчальний посібник. - К.: “Кондор”, 2004. -204 с.

Додаткова:

27. Бабанина О. В. Наглядность в экскурсии. Методические рекомендации/ О. В. Бабанина,- М.: ЦРИБ "Турист", 1976. - 24с.

28. Дьякова Р. А., Емельянов Б. В., Пасечный П.А. Основы экскурсоведения: Учебное пособие для слушателей фак.общ. профессий пед. ин-ов. / Р. А. Дьякова, Б. В. Емельянов, П. А. Пасечный. - М.: Просвещение, 1985. - 256 с.

29. Дьякова Р. А. История экскурсионного дела в СССР. Учебное пособие / Дьякова Р. А. - М.: ЦРИБ "Турист", 1981.-72 с.

30. Жарков А. Д. Экскурсия как педагогический процесс. Методические рекомендации / А. Д. Жарков - М.: ЦРИБ "Турист", 1983,- 40 с.

31. Заломихин В. И. Экскурсионное обслуживание на транспортных маршрутах. Методические рекомендации / В. И. Заломихин. - М.: ЦРИБ «Турист», 1982. - 46 с.

32. Иванов А. Е., Хозяев Б. И., Малышев А. А. Элементы педагогики в экскурсионной работе. Методические рекомендации А. Е. Иванов, Б. И. Хозяев, А. А. Малышев. - М.: ЦРИБ "Турист", 1976. - 62 с.

33. Илюхин М. М. Особенности и средства показа в экскурсии. Методические рекомендации / М. М. Илюхин. - М.: ЦРИБ «Турист», 1980.-80 с.

34. Илюхин М. М. Рассказ на экскурсии. Методические рекомендации / М. М. Илюхин. - М.: ЦРИБ «Турист», 1981. - 48 с.

35. Лобовская Р. А. Использование краеведческих материалов в экскурсиях. Методические рекомендации / Р. А. Лобовская. - М.: ЦРИБ "Турист", 1985.-32 с.

36. З 6. Малышев А. А. Элементы логики в экскурсиях. Методические рекомендации / А. А. Малышев - М.: ЦРИБ "Турист", 1982,- 31с.

37. Національна програма туристсько-екскурсійних маршрутів «Намісто Славутича». - К., 1997. - 242 с.

38. Новиков А. М. Повышение квалификации экскурсоводов. Методические рекомендации / А.М. Новиков - М.: ЦРИБ "Турист", 1980. - 48 с.

39. Омельченко Б.Ф. Экскурсионное общение: Познание, воспитание, отдых / Б.Ф. Омельченко - М.: Наука, 1991.-120с.

40. Организация и методика экскурсионной работы: Учебное пособие / [А.

В. Даринский, Л. Н. Кривоносова, В. А. Круглова и др.; Отв.ред. А. В. Даринский]. -Л.: ВПШ культуры, 1983. - 124 с.

41. Пасечный П. С. Туризм и экскурсии / П.С. Пасечный. - М.: Наука, 1983. - 230 с.

42. Седова Н. А. Культурно-просветительный туризм: Учебное пособие. - М.: Советский спорт, 2003. - 96 с.

43. Сичинава В.А. Использование литературных источников в экскурсионной работе. Методические рекомендации/ В. А. Сичинава. - М.: ЦРИБ "Турист", 1976. - 54 с.

44. Сичинава В. А. Экскурсионная работа: (Из опыта). Пособие для учителей. - М: Просвещение, 1981,- 96 с.

Навчальне видання

Г.М.Гуменюк
Навчально-методичний посібник

до організації самостійної роботи
та практичних (семінарських) занять
з дидактичним забезпеченням дисципліни

Екскурсологія
для студентів спеціальності 242 «Туризм»
(Освітня програма «Туризмознавство»)